

Ім'я користувача:
К-ра історії ст. світу

ID перевірки:
1015960834

Дата перевірки:
02.12.2023 09:58:12 EET

Тип перевірки:
Doc vs Internet + Library + DB

Дата звіту:
02.12.2023 09:59:24 EET

ID користувача:
34049

Назва документа: **Методика вивчення традиційної побутово-обрядової культури 11**

Кількість сторінок: 89 Кількість слів: 19061 Кількість символів: 146327 Розмір файлу: 81.62 KB ID файлу: 1015638244

0% Схожість

Збіги відсутні

1.79% Цитат

Цитати

19

Сторінка 92

Не знайдено жодних посилань

1.13% Вилучень

Деякі джерела вилучено автоматично (фільтри вилучення: кількість знайдених слів є меншою за 15 слів та 2%)

1.09% Вилучення з Інтернету

51

Сторінка 93

0.3% Вилученого тексту з Бібліотеки

61

Сторінка 93

Модифікації

Виявлено модифікації тексту. Детальна інформація доступна в онлайн-звіті.

Замінені символи

7

Методика вивчення традиційної побутово-обрядової культури українців в польових умовах.

Ковалевський Олег

Керівник: Кожолянко О.В.

Зміст

Вступ

Розділ 1 Наукові засади підготовки та організації польових етнографічних досліджень та методика досліджень в польових умовах

1.1.Організація польових етнографічних досліджень

1.2.Методи проведення експедиційного етнографічного дослідження

Розділ 2 Методика вивчення матеріальної культури в польових умовах

2.1 Методика вивчення житлово-господарських традицій

2.2 Методика вивчення одягу та харчування в контексті обрядів та традицій

2.3. Методика вивчення декоративно-прикладного мистецтва

2.4. Методика вивчення знарядь праці та виробничо-господарських процесів

Розділ 3 Методика вивчення нематеріальної частини культури

3.1 Методика вивчення уявлень та вірувань

3.2 Методика вивчення обрядів пов'язаних з народження та смертю

3.3. Методика вивчення суспільного побуту

3.4 Методика вивчення життя і взаємодії людей в громаді та суспільстві

3.5 Експедиційне дослідження сім'ї та сімейного побуту

Висновки

Список використаних джерел та літератури

Вступ

Актуальність теми. Наша культура – це код нашої самосвідомості, своєрідний ключ регенерації нашої етнічності. Культура – це все те, що робить нас єдиним цілим, попри певні відмінності, певні цікавинки кожної території – ми єдині, бо ми знаємо про нашу спільність. Нині настали доволі непрості часи у нашій країні, а тому завдання сучасних етнографів та етнологів ускладнилася і полягає вона в тому, щоб не лише застосувати на практиці правила із “затертих” методичок, а й завдяки особистісним навичкам поширювати, популяризувати те, що можливо вже призабуте, проте те, що плекалося сотнями поколінь українців Галичини, Буковини, Слобожанщини, Надніпрянщини, Волині... та інших українських територій. Але перед докладним вивченням якоїсь проблеми варто розпочати із азів, - із витоків будь-якого дослідження – тих самих «затертих» методичок, які містять в собі значну кількість теоретичних відомостей та прийомів щодо отримання, опрацювання, збереження та поширення в наукових і публічних колах інформації про досліджуваний об’єкт. Переходячи до теми і мети нашого дослідження – методика вивчення традиційної побутово-обрядової культури українців в польових умовах, де розглянемо теоретичне підґрунтя будь-яких етнографічних, в нашому випадку, досліджень, канони практичного підходу до вивчення матеріалів, їх опису та правильного збереження опрацьованої інформації, розглянемо всі ті елементарні, проте, надзвичайно актуальні та важливі принципи різнобічного підходу до етнографічного дослідження в польових умовах.

За роки незалежності нашої держави вийшло друком лише декілька посібників по методиці вивчення традиційної побутово-обрядової культури українців в польових умовах. Проте вони всі мають лише загальний характер. У переважній більшості із них поєднується у незначному обсязі

теоретичний матеріал і програми-запитальники. Програми-запитальники, не дивлячись на те, що охоплюють майже усі ділянки традиційної української культури, проте за своєю якістю, за формулюванням запитань, на жаль, не завжди відповідають тим сучасним вимогам програмного забезпечення навчального процесу які наразі існують. У сучасних навчальних посібниках із методики експедиційної роботи відсутні конкретні рекомендації щодо виявлення різних етнокультурних об'єктів в умовах сучасних стандартизації, глобалізації і інформатизації. Це стосується і правил, вимог та методики фотофіксації, наукового опису, відтворення графічним способом тощо. У сучасних посібниках досить часто відсутні конкретні приклади щодо методики дослідження різних ділянок традиційних духовної і матеріальної культури, у них практично відсутня інформація про кінцевий результат науково-пошукової роботи а саме: про критерії, правила та вимоги щодо опрацювання та оформлення різних зібраних етнографічних джерел, інформація про те, яким чином повинен проходити процес передачі їх до архівів на зберігання.

Мета дослідження вивчення методики та наукових засад виявлення і фіксації об'єктів народно-побутової культури. Дослідження методики виявлення, фіксації та зберігання польових етнографічних матеріалів як головної джерельної основи етнологічної науки. Вивчення організації польових етнографічних досліджень, наукової підготовки етнографічних експедицій, видів та методів польових дослідженнях, методів праці з інформаторами, правил ведення записів, опрацювання і оформлення польових етнографічних матеріалів для передавання в архів.

Відповідно до мети, можна визначити основні **завдання роботи**:

- визначення місця і ролі польових методів дослідження у роботі етнолога;
- вивчення процесу польового дослідження; основних засад

- організації польової етнографічної експедиції, видів і методів польових досліджень, методикиу праці з інформаторами;
- дослідження методики та правил дослідження різних ділянок народної культури (господарських занять, матеріальної та духовної культури, сімейних та громадських стосунків, сімейної та календарної обрядовості);

Об'єктом роботи виступає українська народно-побутова культура. Предметом дослідження є методика виявлення, фіксації та зберігання польових етнографічних матеріалів як головної джерельної основи етнологічної науки.

Джерела

Зацікавлення різними аспектами традиційно-побутової культури автохтонів України сягає давніх часів. Протягом тривалого історичного періоду воно мало виключно описовий характер. Можна виділити декілька історичних етапів проведення експедиційних етнографічних досліджень традиційної культури українців. Так, початком української етнографічної науки значна кількість вчених вважає працю “Опис весільних українських простонародних обрядів” (Санкт-Петербург, 1777) [7], написану Григорієм Калиновським. Щоправда, наразі способи добування Г. Калиновським первинного фактичного матеріалу та конкретні географічні межі його фіксації дослідникам наразі не відомі. Проте географічні райони роботи першої в Україні наукової експедиції, під керівництвом И.А. Гюльденштедт, не піддаються сумніву. Так, у 1774 р. його експедиція базувалася у м. Кременчуці. Експедиція збирала етнографічні матеріали, застосовуючи при цьому метод індивідуальних спостережень за культурою, побутом та господарською діяльністю населення краю. Значну

увагу експедиція приділяла графічній фіксації предметів матеріальної культури. Й.-А. Гюльденштедт, як керівник експедиції, вперше зміг поєднати два способи проведення експедиції: маршрутний та стаціонарний. Про те, що наприкінці XVIII ст. експедиційний спосіб збору етнографічних відомостей став загальноприйнятим, свідчать і наведені нижче факти.

Французу за походженням - Бальтазару Гакету який був професором Львівського університету, належить авторство чотиритомного видання "Нові природничо-політичні подорожі у 1788 - 1795 рр. через Дакські та Сарматські, або ж Північні Карпати" [3]. Бальтазар Гакет відвідав різні країни (такі як Угорщина, Румунія, Молдова та ін.), та деякі етнографічні регіони України (такі як Покуття, Бойківщина, Гуцульщина, низинні райони Буковини та Південь України). Він зібрав цінні етнографічні матеріали, зокрема, відомості про житло, вбрання, жіночі прикраси, господарські споруди, а також весільні звичаї гуцулів, описав культуру і побут ногайських татар тощо. Досить широко практикував польові етнографічно-фольклористичні дослідження і відомий польський вчений Зоріан Доленга-Ходаковський. У 1814 р. він оселився у м. Поричку (Волинь), і протягом п'яти років (від 1814 р. до 1818 р.) мандрував містечками та селами Волині, Київщини, Поділля, Полтавщини та Чернігівщини. А у 1818 р. народознавець відвідав Галичину. Під час своїх наукових подорожей дослідник зміг записати відомості про весільну та календарну обрядовість, зібрав значний масив українського фольклору, котрий став основою надзвичайно цінного сучасного видання "Українські народні пісні у записах Зоріана Доленги-Ходаковського" (Київ, 1974) [12].

У 20-30-их рр. XIX ст. на території України починають виникати різні народознавчі центри, головні з них були у Києві, Львові та Харкові. Так, українську етнологію у Львові започаткували члени "Руської трійці":

Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич та Яків Головацький. Які стали учасниками польових етнографічних досліджень та авторами етнологічних праць й ініціаторами та організаторами плідної народознавчої роботи на західноукраїнських землях. Так, значні народознавчі мандрівки Я. Головацький здійснив у літні місяці 1839-1840 років, їх результати згодом стали основою відомого нариса дослідника “Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі, описана у листах до приятеля у м. А.” [4], Опис цей подається у формі листів, котрі розкривають основні етапи і маршрут його подорожі. На основі зібраних ним у 30-40-их роках польових етнографічних матеріалів, згодом науковець опублікував свої праці “О костюмах или народном убранстве русинов или русских в Галичине и северо-восточной Венгрии” (Москва, 1867), “Народные песни Галицкой и Угорской Руси” (Москва, 1878) [5] та ін. Вчений виступив ініціатором та сам долучився до збору зразків народної культури українців Закарпаття, Галичини та Буковини для етнографічної виставки.

Долучився до польових етнографічних досліджень на західноукраїнських землях також і І. Вагилевич. Особливу увагу І. Вагилевич приділив автохтонам Східних Карпат, що згодом втілилось у цілій низці спеціальних народознавчих розвідок: “Гуцули, мешканці східної частини Карпатських гір”, “Бойки, руськослов'янський люд у Галичині” (1841) “Лемки - мешканці західних Карпат” (1841) [13]

Досить активно у 30-40-их ХІХ ст. працювали народознавці Києва та Харкова, їх цікавила здебільшого українська усна народна творчість. Так, етнографічне дослідження Михайла Максимовича “Дні і місяці українського селянина” [8], що було в повному обсязі опубліковане тільки у 2002 р (Київ, 2002). Ця робота містить етнографічні та фольклорні матеріали, які були записані народознавцем у Середньому Подніпров'ї. У 40-50-х рр. М. Максимович, з метою складання “детальної етнографічної

карти” також розробляв план по проведенню великої фольклорно-етнографічної експедиції по північному Лівобережжю України, проте цей план не вдалося реалізувати.

Однією із найцікавіших постатей на ниві польської етнографії II-ої пол. XIX ст. є Оскар Кольберг. У багатій науковій спадщині науковця вагоме місце посідають праці які були присвячені українцям. Однією з них є чотиритомна фольклорно-етнографічна монографія “Покуття” [48], появі цієї праці передувала надзвичайно велика збирацька робота науковця на території галицького Покуття. У "Покутті" О. Кольберга подано картину побуту та культури населення краю, описуються мова, житло, одяг, господарство, родинні та календарні звичаї і обряди. Польовий етнографічний матеріал автор збирав особисто. Найбільше уваги у своїх працях дослідник приділив традиційним звичаям і обрядам українців.

Новим кроком у розробці науково-методичних засад української етнографії, та удосконаленні методики збирання народознавчих матеріалів стала діяльність Південно Західного відділу Російського географічного товариства, яке відкрилося у 1873 р. у Києві. Цей відділ опублікував цілу низку різних інструктивних матеріалів та програм та випустив у світ етнографічні та історико-статистичні збірники. Але у 1876 р. царський уряд закриття Південно-Західний відділ Російського Географічного товариства. Після цього закриття систематичне та послідовне дослідження території України значно звузилося.

Одним із найкolorитніших постатей II-ої пол. XIX ст. був Павло Чубинський [31]. Він очолював Південно-Західний відділ, під керівництвом котрого вийшло фундаментальне семитомне видання “Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Русским географическим обществом Юго-Западного отдела. Материалы и исследования” [15]. Завдяки роботі П. Чубинського, у 1869-

1870 роках було проведено три великі експедиційні обстеження, матеріали котрих згодом лягли в основу “Праць”.

У II-й пол. XIX ст. польова науково-пошукова робота українських народознавців особливо не відзначалася системністю та цілеспрямованістю. Винятком була праця Чубинського. Адже вихід у світ його роботи знаменував, фактично, становлення української етнографії вже як самостійної галузі знань.

З середини 90-х років XIX ст. розпочинається новий етап у розвитку української етнології. Це пов'язано з діяльністю Наукового товариства ім. Шевченка. Так, у 1895 році, за ініціативи М. Грушевського, починає виходити “Етнографічний збірник”, у якому публікувалися різноманітні етнографічні матеріали. Починаючи з 1899 р. головним друкованим органом Комісії стають “Материяли до українсько руської етнології” [9], де публікувалися різні узагальнюючі та аналітичні етнологічні дослідження. Члени цієї Етнографічної комісії розробляли різноманітні наукові засади - методика та, методи етнологічних досліджень та програми-запитальники. Крім того приділялася значна увага польовим етнографічним дослідженням. Так, значну експедиційну роботу виконав В. Гнатюк. Ним було проведено шість масштабних досліджень на території Закарпаття. В. Гнатюк зібрав значний, унікальний та дуже цінний матеріал, котрий згодом і став основою фундаментальної праці “Етнографічні материяли з Угорської Руси”. Також В. Гнатюк записав багаточисленні зразки фольклору, інформацію про місцеве народне весілля, зібрав відомості з різних ділянок матеріальної культури бойків. Разом з тим В. Гнатюк досліджував духовну та матеріальну культуру гуцулів, збирав їх фольклор.

Історіографія

Польові етнографічні дослідження позвалилися після Другої світової війни. Так, у 1944 р. у Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР було створено відділ етнографії. Члени цього відділу у 1946 — 1947 рр. провели дві фольклорно-етнографічні експедиції на території Закарпатської області. Ще більше уваги експедиційній роботі почали приділяти у сер. 50-х - на поч. 60-х рр. Науковці Державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР підготували двотомну колективну монографію "Українці" (Київ, 1959) [103]. 1970 - 1980 рр. стали періодом підготовки та публікації цілої серії колективних історико-етнографічних досліджень: "Бойківщина" (Київ, 1983) [21], "Гуцульщина" (Київ, 1987) [44], "Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья" (Мінськ, 1987) [75], "Народна архітектура Українських Карпат XV - XX ст." (Київ, 1987) [72], "Полесье. Материальная культура" (Київ, 1988) [], "Украинские Карпаты: Культура" (Київ, 1989) [82] та ін. Виходу переважної більшості з цих праць передувала значна експедиційна праця науковців. У 1979-1980 рр., було проведено дві наукові експедиції, метою яких було поповнення та уточнення відомостей про традиційно-побутову культуру Гуцульщини. Восени 1982 р. львівськими науковцями було проведено ще одну комплексну наукову експедицію на Гуцульщині. Під час експедиції було зібрано додатковий польовий матеріал до монографії "Гуцульщина".

У 1984 р. працівниками відділу етнографії ІМФЕ ім. М. Т. Рильського АН УРСР, з метою збирання польового етнографічного матеріалу з тем "Українсько-молдавські етнокультурні взаємозв'язки" та "Сучасні етнокультурні процеси в Українській РСР" було проведено дві експедиції до Вінницької, Рівненської, Хмельницької та Житомирської областей. Відомий український народознавець Василь Скуратівський у вересні 1989 р. організував та провів у Полтавській області

фольклорноетнографічну експедицію під назвою “Чумацькими шляхами”. У повоєнний період, а особливо у 60 - 80-х рр, етнографічна експедиційна робота українських науковців стала продуктивною та систематичною. У цей час переважна більшість польових досліджень почала носити комплексний характер.

У 1994 р. працівниками Інституту народознавства, викладачами вищих навчальних закладів та науковцями провідних етнографічних музеїв України було розпочато науково-пошуковий проект під назвою “Комплексне історико-етнографічне дослідження і фіксація матеріальної та духовної культури радіоактивно забруднених зон Полісся”. Основною метою науковців було виявлення, фіксування, систематизація і опрацювання зібраних під час комплексних історико-етнографічних експедицій даних про певні структурні елементи традиційно-побутової культури автохтонів Середнього Полісся, котрі після Чорнобильської катастрофи опинилися у радіоактивно забруднених зонах. Протягом чотирьох років плідної та інтенсивної експедиційної роботи львівські науковці охопили переважну більшість Середнього Полісся, обстежили 246 населених пунктів. Разом з тим етнологи з Інституту народознавства вивчали також і традиційну культуру та побут населення інших історико-етнографічних районів: Волині, Покуття та Поділля.

За роки української незалежності була активізована та поновлена збирацька робота представників інших наукових та освітніх осередків. Наприклад, члени Рівненського фольклорно-етнографічного товариства щорічно виїжджали у різні місця Рівненської області, а матеріали, які були зафіксовані вони публікували на сторінках серійного видання “Етнокультурна спадщина Полісся” [51]. Відкриття у різних національних університетах України спеціальності “Етнологія” посприяло організації та проведенню етнографічних студентських практик. Досить часто зібрані під

час таких етнографічних практик польові етнографічні матеріали стають основою деяких наукових етнологічних видань (“Етнографії Буковини” Георгія Кожолянка [58], “Народознавство Одещини” В'ячеслава Кушніра [66] та ін.)

Таким чином, від часів проведення першої на теренах України наукової експедиції під керівництвом Й.А. Гюльденштедта у 1774, українській польовій етнографії довелося пройти досить довгий та тернистий шлях розвитку. Кожен історичний етап знаменував собою поступове удосконалення методики і методів науково-пошукової роботи. Також відбувалося поступове поглиблення тематики польових етнографічних досліджень, розширення географії досліджень, систематизація та введення до наукового обігу зібраних етнографічних матеріалів.

РОЗДІЛ 1

Наукові засади підготовки та організації польових етнографічних досліджень та методика досліджень в польових умовах

1.1. Організація польових етнографічних досліджень

Народну культуру і побут науковці досліджують як стаціонарно, так і експедиційно. Кожен із цих способів польової етнографічної роботи має свою певну специфіку, а також свої переваги та недоліки.

Стаціонарні дослідження. Традиційно-побутову культуру вивчають стаціонарним способом спорадично, це власне і зумовлює головний його недолік - порівняно невелика "продуктивність" дослідника під час науково-пошукової праці. Оскільки під час відповідного дослідження вчений може охопити своїм дослідженням досить малий район і, відповідно дуже обмежену кількість населення. Саме тому стаціонарно вивчають як правило заняття, також декотрі ділянки духовної та матеріальної культури, родинні і громадські стосунки тощо, недостатньо, а часом і зовсім не досліджених нечисельних етнічних груп. Такий спосіб польової етнографічної роботи доцільно використовувати під час вивчення автохтонів Папуа-Нової Гвінеї або Андаманських островів, традиційна культура, щоденний побут а також соціонормативна сфера котрих може пролити багато світла на етапи розвитку привласнювального господарства і переходу до відтворювального [60, с. 36].

Проте, стаціонарне етнографічне дослідження має також певні переваги. Так, етнолог, проживаючи серед автохтонного населення тривалий час, може налагодити тісні контакти практично з усіма репрезентантами усної інформації.

Ще однією суттєвою перевагою стаціонарного дослідження є те, що науковець має можливість регулярно спостерігати за щоденним життям і

діяльністю населення, фіксуючи при цьому малопомітні та приховані від стороннього ока явища традиційно-побутової культури. Надзвичайно плідним є такий спосіб польової етнографічної роботи під час фіксації календарної і сімейної обрядовості, усної народної творчості, сімейних та громадських стосунків тощо. Наприклад, для того щоби з'ясувати та виявити усі відомості про традиційні весільні звичаї та обряди, а вони охоплюють декілька циклів (передвесільний, власне весільний та післявесільний), щоби охопити зазначені широкі хронологічні межі, дослідникові недостатньо одного-двох днів. Для з'ясування взаємовідносин між молоддю шлюбного віку, також для фіксації інформації про підготовку до весілля, про всі власне весільні звичаї та обрядові дії та післявесільні дослідник потребуватиме значно більшої кількості часу [43, с. 51]. У випадку, якщо етнолог захоче зафіксувати та записати увесь весільний пісенний репертуар котрий у минулому супроводжував значну кількість обрядових дій, тоді перебування у досліджуваному населеному пункті повинно бути ще довшим по часу, оскільки йому потрібно буде розшукати носіїв відповідної інформації (такими в даному випадку є переважно жінок похилого віку) і згуртувати цих людей у співочий колектив [59, с. 160].

Головною перевагою стаціонарного етнографічного дослідження є те, що етнограф, зафіксувавши достовірні відомості про певне культурне явище, повинен уникати поспішних висновків.

Експедиційні дослідження. Найчастіше за все, польові етнографічні дослідження проводять у формі експедицій. Саме під час подібних наукових мандрівок вчені-етнографи виявляють та збирають переважно більшість автентичних етнографічних джерел, котрі стосуються різноманітних ділянок духовної і матеріальної культури, щоденної діяльності, звичаїв та побуту автохтонів певного етнографічного району

України. На відміну від розглядуваного вище стаціонарного способу добування етнографічної інформації, експедиційні дослідження можуть охоплювати по кілька адміністративних районів і десятків населених пунктів. В залежності від термінів проведення наукової експедиції виділяються довготривалі та короткотривалі. Час проведення та тривалість кожної етнографічної експедиції в першу чергу залежить від двох основних чинників, а саме: від завдань які були поставлених перед учасниками експедиції, від умов їх праці тощо. Наприклад, взимку внаслідок низки причин, таких як різкі перепади температурного режиму, короткий світловий день, важка прохідність шляхів сполучення та ін., більш доцільно проводити короткотривалі польові дослідження, як правило, не більше тижня [38, с. 120]. У той час, як влітку етнографічна експедиція може тривати і кілька тижнів або місяців. Так, короткотривалі експедиції більш часто організовуються з метою:

- перевірки вже відомих свідчень про побутування певного культурного явища чи об'єкта, котрі вже зафіксували попередники на досліджуваній території;
- з'ясування території поширення якогось культурного явища чи об'єкта;
- певної попередньої розвідки - набуття попередньої інформації, базуючись на якій згодом науковці зможуть визначити подальші кроки у своїй науково-пошуковій роботі [67, с. 65].

Також короткотривалі експедиції доцільно організувати з метою вивчення певних видів господарських занять та певних ділянок матеріальної культури, наприклад домашніх промислів і ремесел, дослідження особливостей житла та господарських будівель, їжі, одягу тощо. Проте, у кожному конкретному випадку науковці повинні зважати на поточні а також стратегічні завдання всієї науково-пошукової роботи

дослідницького колективу.

1.2 Методи проведення експедиційного етнографічного дослідження

З метою проведення польових етнографічних експедицій дослідники використовують як правило два методи: маршрутний та кушовий. Так, під час маршрутного експедиційного дослідження всі учасники наукової експедиції рухаються згідно заздалегідь запланованого маршруту із заздалегідь визначеними у населених пунктах зупинками [36, с. 81].

Тривалість перебування учасників експедиції у кожному із заздалегідь запланованих науковцями поселень повністю залежить від стратегічних та поточних наукових завдань експедиції, кількості та обширності об'єктів матеріальної культури, а також вербальної інформації щодо досліджуваних явищ тощо. Доречно працювали за наступною схемою: до 15 години у великому селі і меншу кількість часу у меншому населеному пункті. У тому випадку, якщо учасники наукової експедиції виявляли якісь цікаві об'єкти традиційно-побутової культури або ж багатих на усну інформацію носіїв етнічної культури, тоді вони повинні затриматись у цих населених пунктах на більшу кількість годин.

Кушове наукове дослідження обов'язково передбачає базовий пункт, з цього пункту учасники експедиції виїжджають до найближчих поселень або ж долають незначні відстані (близько 3 - 5 км) до цих об'єктів пішки. У такому випадку переважна частина відведеного для експедиції часу витрачається на фіксацію знайдених відомостей про особливості культури та побуту місцевого населення, а решта часу (від 1 до 2 днів) витрачається на вивчення пам'яток народної культури у сусідніх поселеннях [38, с. 121].

Кушовий метод наукового експедиційного дослідження має ще одну перевагу - він значно полегшує організацію і проведення студентської

наукової етнографічної практики. У випадку наявності автомобільного транспорту відстань від бази до інших населених пунктів, що були обрані для наукового дослідження, можуть сягати навіть і десятків кілометрів. Проте, як засвідчує досвід, найбільш прийнятними та оптимальними є відстані що нараховують не більше 30 км, адже в інших випадках значно зростають фінансові витрати (наприклад на пальне, а це, особливо в сучасних умовах має досить суттєве значення, так само збільшується час на переїзд учасників експедиції, а це дуже важливий ресурс для успішного виконання завдань кожної експедиції [70, с. 125].

Важливим є те, що метод кущового дослідження можна поєднувати у різних варіантах із маршрутним методом та навпаки. Під час наукового дослідження кущовим методом, як правило поглиблено вивчають передусім культуру та побут базового населеного пункту, а під час застосування маршрутного методу переважно уточнюють зафіксовані етнографічні відомості, також важливо звернути увагу на локально-специфічні відомості і на локальну специфіку типових явищ та об'єктів народної культури і побуту.

Таким чином, поєднання маршрутного і кущового методів польового дослідження як правило дає змогу, з одного боку, з'ясувати стан збереження пам'яток народної культури котрі вже були раніше описані, з іншого боку дає змогу виявити фольклорні новотвори і новітні культурні надбання місцевого населення, і зафіксувати етнографічні відомості про певні явища їх традиційної культури, котрі внаслідок різних причин у минулому українських етнографів майже не цікавили [86, с. 104].

Таким чином, вибір способів польового етнографічного дослідження (стаціонарне або у вигляді експедиції), періоду тривалості та всіх термінів дослідження (упродовж короткого або ж тривалого часу) та використання основних методів (кущовий, маршрутний або ж їх поєднання у різних

варіантах) проведення наукової експедиційної роботи, головних об'єктів чи явищ наукового зацікавлення, прийомів обстеження пам'яток народної культури та побуту (суцільний або вибірковий) завжди залежить від багатьох обставин, проте в першу чергу від наукової мети і завдань котрі науковці-етнологи окреслюють заздалегідь.

Проведення наукової етнографічної експедиції завжди передбачає спеціальну та заздалегідь сплановану підготовку. Така підготовка складається із двох різних за своїм характером, проте однакових за своїм значенням частин - наукової а також забезпечення експедиційної роботи різними технічними засобами та матеріалами [105, с. 26].

Сутність наукової підготовки до експедиції полягає в тому, кожний учасник експедиції з'ясовує загальний стан попереднього дослідження певної ділянки традиційної культури або побуту, котра буде в подальшому об'єктом його наукового зацікавлення під час майбутньої мандрівки, і тоді базуючись на цьому визначає предметну область, мету та завдання, а також методи праці у польових умовах. Наукова підготовка експедиції охоплює цілу низку різних видів робіт. Спочатку етнолог повинен докладно вивчити всю наявну основну літературу, у котрій наявний фактичний матеріал щодо певного явища традиційної культури, важливо зосередити свою увагу не тільки на самому тексті наукових праць, але і на різних світлинах, рисунках та картосхемах тощо, котрі його супроводжують. Для дослідника надзвичайно важливе значення має також опанування народознавчими здобутками (як основними, так і "другорядними"), які безпосередньо притаманні тому етнографічному регіону, у якому проводиться експедиція [99, с. 45].

Наукову підготовку експедиції повинна супроводжувати програма польового етнографічного дослідження, таку програму готує керівник експедиції. Зрозуміло, що керівник це одна із головних дійових осіб

експедиції. Керівник наділений значними обов'язками і повноваженнями. Саме тому керівником як правило призначають науковця-дослідника із значним досвідом польової етнографічної праці та вагомим науковим доробком. Керівник повинен виявляти організаторські здібності, бути компетентним у різноманітних ділянках народознавства тощо. Працюючи з великою групою дослідників важливе значення має його авторитет серед учасників експедиції. Програма етнографічної експедиції повинна містити наступні складові:

- 1) загальна досліджуєма проблематика;
- 2) теми (розділи або підрозділи), за матеріалами котрих планується з'ясуватися наукова проблематика;
- 3) форми та способи розв'язання наукової проблематики [36, с. 64].

Із огляду на вищеперелічене у програмі зазначаються наступне:

- загальна наукова проблематика польового етнографічного дослідження;
- повний перелік конкретних тем котрі перебуватимуть у полі зору учасників експедиції;
- конкретна територія роботи учасників наукової експедиції, і маршрут їх мандрівки (перераховані всі області, райони та всі населені пункти у яких проводитиметься експедиція).

В залежності від конкретних мети, завдань та рівня загального дослідження наукової проблематики, маршрут польової етнографічної експедиції планують, із огляду на такі основні чинники як: прохідність досліджуємої місцевості (наявність, а також стан наявних шляхів сполучення - сухопутних або водних), віддаленість всіх населених пунктів від основних сухопутних трас та промислових центрів, присутність місць призначених для базування, перебування та ночівлі, чисельність та

характер експедиції, наявність економії часу призначеного для облаштування майбутнього місця ночівлі і приготування їжі для учасників експедиції тощо; визначення термінів майбутньої праці експедиції, зазначення визначеного часу перебування експедиції у кожному із населених пунктів; склад учасників експедиції, зазначення визначених конкретних тем котрі закріплені за кожним із учасників експедиції [61, с. 28]. Як правило, найбільш оптимальними є експедиції які нараховують приблизно 5- 6 осіб. Обов'язкова наявність стислих методичних вказівок про особливості культури та побуту населення, котре заслуговує на підвищену увагу дослідників; основні способи та методи добування етнографічної інформації (опитування, спостереження, анкетування, відеофіксація тощо) [65, с. 184].

Крім загальної програми наукової експедиції повинні бути також і програми-запитальники, розроблені анкети, а також і інші документи, котрі майбутні учасники польової етнографічної експедиції повинні підготувати заздалегідь. Такі документи є особливо важливими для початківців, зокрема студентів-істориків, оскільки вони містять в собі спеціальні запитання щодо досліджуваної теми (чи розділу), на котрі вони повинні отримати у носіїв етнічної культури конкретні відповіді [42, с. 68].

Належна та ґрунтовна наукова підготовка до етнографічної експедиції ще не гарантує успішного її проведення. Визначені та окреслені учасниками експедиції завдання вони в змозі виконати тільки в тому випадку, якщо їх відповідна робота зможе буде забезпеченою необхідними технічними матеріалами та засобами [59, с. 160].

Так, задля проведення маршрутної експедиції необхідно обов'язково мати свій належний автотранспорт (наприклад сучасний мікроавтобус котрий найлегше за все пристосувати для подібної наукової подорожі. Так, у задній частині салону такого мікроавтобуса можна облаштувати місце

для зберігання та перевезення продуктів харчування та основного експедиційного спорядження. До такого експедиційного спорядження належать як засоби для приготування їжі (посуд різного призначення - казани, сковорідки, мидниці, друшляки, черпаки, ножі тощо, примуси), так і різноманітні намети, спальні мішки, надувні матраци або керамати. У тих наукових установах, котрі щороку організують польові етнографічні дослідження, посуд та продукти харчування як правило зберігають у спеціальному дерев'яному ящику, що поділений на декілька секцій. У такому випадку набагато зручніше розвантажуватися під час зупинок на ночівлю і завантажуватися для продовження експедиції, так само як і підтримувати належний чистоту та порядок у салоні мікроавтобуса [59, с. 161].

В польових умовах одним із основних матеріальних засобів дослідника-етнолога завжди був, є та буде зошит, у котрому він запише отримані у інформаторів етнографічні відомості, та свої щоденні спостереження про носіїв етнічної культури, щодо життя та побуту мешканців досліджуваного етнографічного району тощо. Також зошит необхідний і для ведення щоденника - одного із самих важливих документів у польовій етнографічній роботі [43, с. 51].

Зошит повинен бути бажано в клітинку, стандартного розміру, а обсягом не менше від 48 аркушів, обов'язково з палітуркою. Позаяк під час наукової мандрівки досліднику доволі часто доводиться записувати певну інформацію так би мовити - в полі "на коліні", саме тому зошит повинен мати тверду обкладинку, що послужить досліднику-етнологу своєрідним "столом", а клітинки у зошиті допоможуть записувати зібрану інформацію більш чітко та рівно.

Усі зібрані усні етнографічні матеріали науковці записують ручкою у зошит. Раніше народознавці переважно використовували чорнильні

авторучки, такі ручки мають суттєвий недолік, який може зіпсувати всі записи — якщо на папір потрапляла волога, тоді записи "розлазилися". Зараз досить широко почали побутувати кулькові та гелеві ручки різних кольорів та якості. Для того, щоби записи зібраних етнографічних матеріалів з часом не блякли, доцільним є використовувати ручки чорного чи яскраво фіолетового кольору [70, с. 126].

Етнолог у польових умовах обов'язково повинен мати олівці як прості, так і кольорові. Простим олівцем етнолог повинен складати картосхеми населених пунктів, зарисовувати елементи і компоненти різних об'єктів матеріальної культури, а кольоровими олівцями фіксує найбільш цінні з наукового погляду фрагменти або цілі зразки народного мистецтва, це можуть бути фрагменти гончарства, ткацтва, вишивки, плоскої художньої різьби та ін. Прості олівці найкраще застосовувати з м'яким стрижнем (наприклад М 3 та М 4), тому що олівці із м'яким стрижнем набагато легше витерти у разі неточності на малюнку гумкою. Гумка, так само як і олівець повинна бути м'якою, оскільки м'яка гумка менше розмазує малюнок. Замальовки етнологи роблять у зошитах або на окремих аркушах цупкого паперу. Найбільш придатним для замальовок у польових умовах є цупкий білий папір формату А 4. [86, с. 73]. З метою виготовлення точних копій як правило використовують міліметровий папір. Так, на такому попері наносять у масштабі плани рідкісних для сьогодення жител і господарських будівель, схеми-рисунок різних знарядь праці та пристосувань, також викрій традиційного одягу, і пристосувань, предметів домашнього побуту. Наносячи подібні схеми, науковець страхується на випадок втрати польових документів та інших видів (зошита чи малюнків), також після повернення з наукової експедиції, на основі малюнку на якому містяться масштабні параметри, можна виготовити точну копію зафіксованої науковцем у польових умовах

пам'ятки традиційної культури [38, с. 120].

Для замірів різних об'єктів традиційної матеріальної культури вчені-етнологи використовують різні метричні засоби. Господарські споруди, житла і сакральні будівлі завжди вимірюють з допомогою металевої рулетки, що завдовжки 10- 20 м. Висоту об'єктів часто визначають і спеціальними приладами які виготовляють власноруч. Наприклад, таким приладом може виступити розкладна телескопічна вудка, на поверхню котрої наносять різні метричні позначки. А ось для вимірювання різних виробів із шкіри та тканин, а також для вимірювання різноманітних дрібних предметів (таких як знаряддя праці, посуд тощо), найкраще підходить м'яка швейна півтораметрова рулетка. Також для креслення планів різних масштабних рисунків і об'єктів будівництва слід використовувати дерев'яну чи металеву лінійку чи трикутник з міліметровою метричною шкалою [34, с. 10].

Для зберігання та щоденного перенесення, аркуші цупкого паперу та зошити зберігають у папках або файлах, котрі зможуть захистити їх від вологи під час негоди.

Для сучасної польової етнографічної роботи необхідні певні технічні засоби фіксації інформації, а саме: аудіоапаратура, фотоапаратура і відеоапаратура.

Під час дослідження духовної культури (сімейної та календарної обрядовості, різних видів традиційних народних знань), сімейних і громадських стосунків, та фольклору, варто використовувати засоби аудіозапису - цифрові, репортерські диктофони [69, с. 30]. Під час використання диктофону, етнограф не тільки отримує повну вербальну інформацію, але також він фіксує і особливості говору чи говірки, певну манеру розмови носія етнічної культури тощо. Завдяки аудіоапаратурі

досить часто фіксуються певні етнографічні відомості, котрим під час своєї польової роботи етнограф-дослідник не надає суттєвого значення, іноді на них звертається увага дослідника тільки вже під час прослуховування записаної інформації і опрацювання записаних в польових умовах матеріалів. Таким чином, дослідник отримує змогу значно розширити відповідні відомості з допомогою методу опитування інших інформаторів, а при необхідності - уточнити інформацію у попереднього респондента [42, с. 68].

Також етнограф-дослідник ніколи під час польової роботи не розлучається з фотоапаратом. Як ми вже зазначали вище, зафіксовані дослідником на світлинах явища і об'єкти традиційної народної культури досить часто являються для народознавця значно ціннішим джерелом інформації, аніж будь-які інші види інформації та відомостей про них, це стосується і писемних [39, с. 85].

У масштабних наукових етнографічних експедиціях іноді беруть участь і спеціалісти-фотографи. Проте, як засвідчує досвід провідних дослідників, передоручати весь об'єм роботи професійному фотографу є недоцільним оскільки, з одного боку, разом з ним повинен постійно працювати один із народознавців, і з іншого боку, не завжди професійний фотограф може досягнути всі вимоги і нюанси стосовно необхідної фотофіксації того або іншого об'єкта традиційної народної культури. Також, якщо наукова експедиція масштабна та багаточисленна, тоді під час зйомки всі інші науковці повинні чекати на фотографа, в результаті цього досить сильно уповільнюються темпи роботи всієї експедиції. Таким чином, етнограф повинен сам оволодіти всіма секретами фотографування, оскільки тільки він у змозі оцінити все значення виявленої під час експедиції пам'ятки культури, зафіксувати таку пам'ятку саме в тих ракурсах та площинах, котрі міститимуть в собі найбільш повну та

найбільш цінну інформацію про знайдену пам'ятку [74, с. 35].

У той же час, під час проведення наукової етнографічної роботи крім власне технічного та матеріального забезпечення, суттєвою складовою етнографічних експедицій являється особисте спорядження всіх учасників експедиції, а саме: одяг, взуття, засоби щоденної гігієни тощо. Одяг так само як і взуття повинен бути зручним та легким, обов'язково придатним для будь-якої погоди, крім того, одяг та взуття повинні займати мало місця у наплічнику або валізі. Також, необхідно пам'ятати, що вирушаючи у наукову експедиційну мандрівку, етнографи повинні підібрати скромний одяг, такий одяг, котрий найменше всього зможе викликати у носіїв етнічної культури будь-які підозри до них та сприятиме налагодженню тісного контакту між етнографами та місцевим населенням тощо.

Серед засобів щоденної особистої гігієни у учасників наукової експедиції повинні бути рушники, мило, зубна паста і щітка, розчіска, носові хустинки та вологі серветки, щітка для одягу та щітка з кремом для взуття, голка з нитками, а у чоловіків - засоби для гоління. Також під час експедиції необхідно мати аптечку для надання першої невідкладної медичної допомоги [70, с. 127].

Невід'ємним атрибутом кожної експедиції є мобільні телефони. Завдяки ним можна коригувати всі плани роботи у поселенні, тощо.

Таким чином, будь-яка наукова етнографічна експедиція передбачає тривалу та кропітку підготовку - як наукову, так і із забезпечення необхідними технічними засобами. Без гідної підготовки виконання всіх запланованих керівництвом наукової установи (а у випадку зі практикою студентів - керівництвом відповідного підрозділу закладу вищої освіти) завдань науково-пошукової дослідницької роботи заздалегідь приречені на

невдачу, а результати такої дослідницької праці будуть зовсім незначні.

У польових умовах досліднику доводиться у один і той же день мати розмови з репрезентантами усної інформації, описувати, обмірювати, оглядати та фотографувати різні пам'ятки матеріальної культури, замальовувати їхні складові тощо. Разом з тим необхідно чітко розмежувати усі види роботи, котрі виконує дослідник під час своєї етнографічної експедиції, досить важко, оскільки вони досить тісно всі взаємопов'язані між собою. Проте кожний із них всеж має певну специфіку [36, с. 124].

Традиційно, у етнологічній науці науковці виділяють чотири основні види польового етнографічного дослідження. А саме: спостереження; опитування (робота з інформаторами); фіксація речових матеріалів та збирання етнографічних колекцій.

Власне польове дослідження розпочинається від перших хвилини перебування етнологу у досліджуємому населеному пункті, зокрема, з його огляду і спостереження за реакціями населення яке тут проживає та звісно реагує на появу у місцевості сторонніх осіб, особливо якщо приїхала ціла група дослідників. Ті етнографічні матеріали які були набуті під час експедиції завдяки особистим спостереженням дослідника, належать до найбільш цінних джерел. Через це дослідник-етнограф завжди приділяє саме цьому виду польової роботи значну увагу. Фахівець-дослідник повинен звертати увагу на такі моменти і явища, котрі нефахівцю можуть видатися несуттєвими чи недоступними для його ока [60, с. 48].

Дослідник вивчає передусім природно-географічні умови проживання населення, котрі протягом багатьох років визначали особливості характеру діяльності а також основні риси народної культури. Наприклад, під час дослідження сухопутних шляхів сполучення у Східних

Карпатах, відомий український етнограф Глушко спочатку сумнівався у правдивості інформації декотрих польських і українських народознавців періоду I-ої половини XIX ст. щодо того, що в ті часи до багатьох високогірних поселень буковинської та галицької частин Гуцульщини можна було добратися виключно верхи на конях чи пішки. Проте, після відвідання Гуцульщини та ознайомлення із ландшафтними особливостями зазначеного етнографічного району, сумніви дослідника розвіялись.

Надзвичайно важливе наукове значення для етнологів мають наукові спостереження і за особливостями характеру досліджуваного населення, зокрема за такими рисами, як доброзичливість, комунікабельність або замкнутість тощо. Зрозуміло, що особливості характеру учасників наукової етнографічної експедиції так само безпосередньо впливають на продуктивність праці експедиції. Можна відмітити наступну закономірність: якщо досліджуємо сільське поселення розташоване на значній відстані від промислового центру, тоді його мешканці практично не заангажовані до сторонніх людей, зокрема і етнологів, і, навпаки, якщо поселення знаходиться неподалік від великого міста, тоді його мешканці з меншою охотою спілкуються з дослідниками [36, с. 72].

Заслужують на увагу такі малопомітні риси поведінки досліджуваного населення котрі виявляються внаслідок різноманітних обставин (під час відпочинку і праці, під час виконання обрядодій та застілля тощо), манера та стиль спілкування між самими носіями етнічної культури в залежності від їх статі, віку, соціального статусу, рівня освіти тощо [70, с. 136]. Отримані шляхом спостереження відповідні етнографічні матеріали важливі не тільки для з'ясування притаманних досліджуваному етнографічному та субетнічному групам ментальних рис, звичаєвого права, традиційних норм моралі та ін., джерела котрих можуть сягати тисячоліть, але і становлення і розвитку інших загальноетнічних

властивостей та ознак.

Також досить важливим джерелом наукового етнографічного дослідження (у даному випадку спостереження) є і говірка носіїв етнічної культури. Необхідно звертати увагу не тільки на слова, прислів'я або приказки, котрі здатні зробити мову інформатора надзвичайно барвистою та неповторною, також інтонація респондента, його манера розмовляти та жестикуляція які супроводжують його мову.

Спостереження також є надзвичайно важливим методом фіксації етнографічної інформації, котрий ґрунтується на безпосередньому контакті науковця з об'єктами його дослідження. В залежності від терміну та інтенсивності контактування, серед етнологів розрізняються просте та активне спостереження. При використанні простого спостереження, науковець збирає інформацію до тієї або іншої наукової теми (підрозділу чи розділу) так би мовити **“пасивно спостерігаючи з боку”** [36, с. 78]. Просте спостереження найчастіше використовують під час дослідження різних ділянок матеріальної культури. Так, народознавець котрий досліджує особливості традиційного житла, спочатку повинен пройтися сільською дорогою. Таким чином він визначає найцікавіші для себе об'єкти будівництва, уважно та послідовно оглядає кожен із них, та всю садибу загалом. Під час дослідження інших видів матеріальної культури, та різних галузей виробничо-господарських занять, дослідник повинен з особливою ретельністю оглянути різні споруди господарського призначення, такі як: “клуня” (“стодола”, “боїще”, “тік”), “возівня” (“колешня”), “повітка” (“шопа”), та ін., тобто ті приміщення, у яких найчастіше зберігається давні побутові речі, старий посуд, різний реманент, транспортні засоби, вироби сільських ремісників тощо. Тому дослідник повинен вивчити і тильний бік житла. Зрозуміло, що оглядати садибу можна тільки з дозволу її власників [69, с. 32].

Активне спостереження передбачає так зване “проникнення” дослідника до середовища досліджуваної групи населення. У такому випадку він бере участь і у діяльності досліджуваного колективу безпосередньо. Такий метод фіксації етнографічних матеріалів варто використовувати під час дослідження різних компонентів або цілих комплексів духовної культури, таких як народні вірування, знання, світоглядні уявлення, календарна та сімейна обрядовість, а також найбільш складні з погляду технології і кількості виробничих циклів господарські заняття різних видів [74, с. 36].

Усі свої спостереження кожен учасник експедиції занотовує у щоденнику котрий є одним із самих важливих документів польової етнографічної роботи. Звісно, цінність таких нотаток дослідника залежить від рівня фахової підготовки автора цих нотаток, дотримання ним вимог щодо ведення записів, а також і інших чинників.

Дослідник починає кожен свій запис із зазначення точної дати і конкретного місця перебування (тобто назви села, району і області де проводиться дослідження) самого автора щоденника, чи інших учасників експедиції. Таким чином, згодом на основі цих записів можна прослідкувати весь маршрут учасника етнографічної наукової експедиції [76, с. 173].

Так само у щоденнику занотовують всю інформацію котра стосується як перелічених вище аспектів етнографічного наукового спостереження, так і попередні висновки щодо досліджуваного об'єкту/явища традиційно-побутової культури - стан збереження, ступінь побутування, шляхи його витіснення уніфікованими виробами промисловості або ж зразками масової культури тощо.

Також у щоденнику потрібно занотовувати і вихідні дані про

інформаторів, з котрими планується працювати у тому або іншому поселенні. Варто утриматися у щоденнику від записів особистого характеру, тих котрі безпосередньо не стосуються конкретної визначеної наукової проблематики експедиційного дослідження [26, с. 55].

Ведення такого польового щоденника передовсім є дуже корисним в першу чергу для етнографа-початківця, тому що так він вчиться виокремлювати головне від другорядного, розвиває свою спостережливість, узагальнювати побачене, переносити результати свого спостереження на папір, розрізняти більш давні та нові за своїм походженням пам'ятки народної культури тощо.

Таким чином, той щоденник, записи до якого вносилися із дотриманням всіх основних вимог, являється для етнологів дуже важливим етнографічним джерелом, цінність котрого підвищується з часом. Так, наприклад, вже раритетними нині вважаються записи Г. Дем'яна “Зелений Клин: щоденник експедиції 1991 року” [45]. Існування значної кількості польових щоденників з етнографічними матеріалами являється сприятливою умовою для етнографічних досліджень.

Розділ 2

Методика вивчення традиційної матеріальної культури в польових умовах

2.1 Методика вивчення житлово-господарських традицій

Народне житло досить гарно може висвітлити етнічні особливості народу, традиційні типи господарських занять, вірування і значну частину іншого. Етнологи до однієї із найважливіших характеристик традиційного житла відносять горизонтальне його планування і систему опалення. Згадані два параметри належать до найстійкіших, вони дають змогу виявити загальноетнічні риси тієї галузі народної культури яка розглядається. У той час як інші параметри, такі як конструкція і будівельний матеріал, крутизна схилів даху і покрівельний матеріал, кількість житлових приміщень тощо являються змінними. Вони як правило залежать від таких чинників як природно-географічне середовище, умови соціально-економічного розвитку, особливості господарських занять та інш [69, с. 24].

Польове етнографічне вивчення будь-якого традиційного будівництва як

правило розпочинають із дослідження житлово-господарського комплексу (селянського двору чи двору фермера сучасного). Такий комплекс утворюють житло, господарські споруди, прилеглий до цих споруд виробничий майданчик. Двір розміщується у межах садиби, котру також становить присадибна ділянка (сад та город). Розташування двору, як і структура селянської садиби в цілому, їх конфігурація, розміри, розміщення у поселенні та інше як залежали у минулому, так залежать і досі від конкретних природно-географічних умов, форми та історичного типу поселення, соціально-економічних чинників, характеру занять населення, офіційного законодавства, різних етнічних традицій та іноетнічних впливів тощо [36, с. 155-156]. На території України побутував тільки відкритий двір, він міг бути трьох різних типів забудови — зімкнутий, замкнутий та вільний [23, с. 235]

Якщо звернутися до господарських споруд двору, то традиційний селянський двір можемо поділити на декілька груп:

- 1) будували для утримання свійських тварин та птахів (хлів для великої рогатої худоби; саж, куча для свиней; стайня для коней та овець; курник для домашньої птиці; та ін.);
- 2) будували з метою зберігання різноманітних продуктів сільського господарства (комора, клуня, половник, осет, стодола, стебка, пивниця, льох, погріб, оборіг, ошниця та ін.);
- 3) будували для зберігання різного сільськогосподарського реманенту і транспортних засобів (возівня, шопа, повітка тощо).

Також, окрему групу складають малі архітектурні форми (криниці, паркани, огорожі тощо). Кількість господарських будівель, їхній асортимент залежали передусім від структури господарських занять, котрі були історично сформовані в тому або іншому регіоні України, та від господарських потреб місцевого населення, так само і від рівня заможності конкретного селянина. [50, с. 301-305]

Переважно більшість господарських споруд двору зводили як правило із найменш цінних матеріалів. Винятком виступали лише клуня і комора. Адже їх намагалися спорудити із якісних матеріалів, оскільки у них зберігалися найбільш цінні запаси кожної землеробської сім'ї – зерно і хліб у снопах. [102, с. 122]

Під час дослідження інтер'єру, спочатку зосереджуються на системі опалення, котра завжди посідала одну із головних зон внутрішнього простору житла. Зокрема, передусім з'ясовують тип опалювального приладу (піч або плита), місце його розташування такого приладу, конструкцію, параметри, а також функціональне призначення. Одним із найважливіших елементів інтер'єру житлового приміщення українців виступає опалювальний пристрій – вариста піч. Піч як правило розташовувалася у передньому куті хати справа від дверей, її розташовували біля напільної і сінешньої стін. Подібна піч досить ефективно обігрівала житлове приміщення, відкривала надзвичайно широкі можливості для різноманітної термічної обробки їжі – варіння, печіння, сушіння, тушкування. Також на печі спали діти або найстарші члени сім'ї. Піч у більшості випадків займала приблизно одну четверту частину всього житлового приміщення. [50, с. 304]

При наявності печі дослідники обов'язково повинні звертати увагу на систему виведення диму від печі із приміщення. Значну наукову цінність складають етнографічні відомості щодо побутування у минулому в стаціонарному помешканні відкритого вогнища, у якості єдиного опалювального пристрою, про його спорадичне застосування і донині у тимчасових житлах (інколи на теренах Карпат та Полісся) [36, с. 163-164]. Окрім опалювальної системи, житлова камера традиційного житла українців має також і інші зони - праці, відпочинку та святкову.

Таким чином, етнолог повинен обов'язково з'ясувати місце розташування та просторову частку кожної з таких зон, має описати

характерні для цих зон особливості, предмети. На першочергову увагу етнологів заслуговують саморобні меблі (лава, стіл, ліжка, мисник, ослін, шафа та ін.), старовинні освітлювальні прилади, ікони, різне кухонне дерев'яне, металеве та гончарне начиння, домоткані інтер'єрні тканини та вироби (рушники, скатертини, килими, налавники, простиралла, наволочки, доріжки тощо).

2.2 Методика вивчення одягу та харчування в контексті обрядів та традицій

Так само як житло, одяг тісно пов'язаний із етнічною історією будь-якого народу. Одяг завжди виконував різноманітні функції: соціальну, етнічну, захисну, обрядову, оберегову, знакову та ін., і це, звісно, дещо ускладнює умови його вивчення під час етнографічної експедиції. Додаткові труднощі у дослідженні цієї галузі матеріальної культури зумовлює також і те, що ансамблевий комплекс традиційного українського вбрання складають різноманітні компоненти і елементи. Так, зокрема, дослідники класифікують й групують одяг переважно за наступними видами: натільний одяг (сорочка), плечовий, поясний, верхній, додаткові елементи: головні убори, пояси, взуття, прикраси, та доповнення до одягу (калитка, палиця, торбинка (тайстра), рукавиці тощо). Також, обов'язково розрізняють одяг за статтю (чоловічий та жіночий) за віковими категоріями (дитячий одяг, підлітковий, дівочий і парубочий, одяг заміжніх жінок, одружених чоловіків та одяг літніх людей). У минулому існувала також досить чітка диференціація одягу в залежності від соціального статусу людини (селянський одяг, міщанський, козацький, одяг шляхти тощо) [20, с. 73].

Розрізняли одяг також в залежності від функціонального призначення: виділяли повсякденний одяг, святковий та обрядовий. Отже, існують

загальні наукові критерії і вимоги, котрі не має права ігнорувати жоден етнолог під час свого польового етнографічного дослідження традиційного народного вбрання.

Тип народного одягу залежить від декількох чинників, передусім він залежить від природно-географічних умов котрі впливають на його крій, матеріал виготовлення, також наявність або відсутність декотрих компонентів тощо [101, с. 95].

Як правило народознавці вивчають одяг за наступними критеріями: матеріал виготовлення одягу, його тип, крій, вид, стать та його функціональне призначення. Етнолог постійно повинен пам'ятати про те, що значну наукову цінність становить тільки комплекс одягу, тобто сукупність усіх разом його складових, а не певні окремі компоненти або елементи. Найчастіше та у найбільшій формі своїми локальними особливостями відрізнялося декоративно-художнє оздоблення різних традиційних сорочок, безрукавок, поясного та верхнього одягу, а також головних уборів.

Вивчаючи та досліджуючи народне вбрання, етнологи застосовують різноманітні методи польової роботи. Це такі методи як: опитування носіїв етнічної культури, анкетування, спостереження за живою дійсністю, графічні засоби, фото- та відеофіксацію, збирання колекції. Для дослідження більш сучасного одягу часто застосовують анкетування.

Методика дослідження традиційного одягу певного етносу або якоїсь його складової (тобто етнографічної групи) залежить від декількох чинників [18, с. 82]. А саме:

- загального стану наукового вивчення етносу;
- загального рівня його збереження у період проведення експедиції;
- загальної проблематики, а також конкретних та визначених завдань польового етнографічного дослідження;
- предметної області, із закріпленої за учасником етнографічної

експедиції теми (або розділу чи підрозділу);

- конкретного історико-етнографічного регіону чи району роботи учасників наукової експедиції;
- а також загального рівня наукової підготовки дослідника.

Традиційний одяг (тут переважно виступають компоненти святкового одягу) найчастіше зберігають переважно жінки похилого віку. Характерним є те, що наразі зразки подібного вбрання належать саме особам жіночої статі. Досить часто елементи чоловічого, а тим більше дитячого одягу є рідкістю характерною навіть і для віддалених від міських центрів сільських поселень. Спорадично їх можна знайти у місцевих народознавчих та історико-краєзнавчих музеях, шкільних музеях та світлицях [18, с. 82]. Під час експедиції, як правило найбільш повну та достовірну вербальну інформацію щодо народного одягу можна знайти у сільської майстрині (кравчині). Разом з нею найкраще оглядати і описувати конкретні зразки та компоненти традиційного народного вбрання. Спочатку з'ясовують інформацію про увесь комплекс одягу, котрий побутував у досліджуваному селі (згідно всіх визначених вище систем групування та класифікації - за функціональним призначенням, статтю, віком тощо). У зошиті обов'язково занотовують місцеві назви кожного із основних компонентів та його складових елементів. У випадку, якщо народний термін являється для етнологів-початківців маловідомим або невідомим, тоді у дужках обов'язково зазначають його загальнолітературний відповідник. [36, с. 170-172]

Народна їжа являється ще одним із важливих аспектів вивчення традиційної народної матеріальної культури. Харчування людей як у давнину, так і зараз залежить від дуже багатьох різних факторів: господарсько-культурних, природно-географічних, соціально-економічних, історичних та ін.

Ще під час наукової підготовки до етнографічної експедиції

народознавець повинен окреслити та виділити декілька ключових предметно-дослідницьких моментів, котрі безпосередньо стосуються національної кухні:

- основні види харчових продуктів;
- кухонне начиння;
- первинні способи обробки з метою приготування страв продуктів різного походження;
- заготівля і способи переробки різних харчових продуктів для довготривалого їх зберігання;
- технологія та рецептура приготування різних страв;
- режим харчування в залежності від пори року, виробничої зайнятості населення;
- види та характер харчових заборон.

Українці завжди споживали їжу двох основних видів - рослинного та тваринного походження. Проте етнолог обов'язково повинен з'ясувати також кількісне співвідношення відповідних продуктів як у щоденному, так і у святковому харчовому раціоні досліджуваного населення. Інколи в Україні (в першу чергу на Гуцульщині) все ж більше уваги приділяли скотарству (а саме вівчарству), ніж землеробству, і це звісно вплинуло на асортимент тамтешньої кухні (досить широке споживання м'ясо-молочних страв) [67, с. 64].

Під час наукового опитування носіїв етнічної культури щодо особливостей харчування, досить важливого значення надають різного роду фіксації рецептури а також технології приготування різноманітних страв. Відомим є той факт, що технологія приготування значної кількості страв є досить складною, від її дотримання повністю залежать смакові якості приготовленої їжі. Однією із головних українських страв вважають борщ [36, с. 179-180]. Свідченням цього є широке вживання його не лише по буднях, але і під час відзначення різноманітних сімейних (весілля,

поминки) та календарних (свят вечірня трапеза) подій. Проте кожного разу борщ можуть готувати за іншим рецептом, або дотримуватися іншої послідовності у змішуванні його складників. На смакові якості борщу, так само як і інших страв, досить суттєво впливає посуд, у якому його готують (це може бути глиняний горщик або металева каструля), також місце приготування (чи то у варистій печі або на плиті), також значення має паливний матеріал на якому готують, особливості зберігання готової страви (або у натопленій печі, або ж у холодному приміщенні - пивниці), також чи існує потреба у її підігріванні тощо.

Таким чином, опис рецептури та технології приготування різноманітних страв та напоїв, передовсім святкових та ритуальних/обрядових, повинен бути якомога більш докладним і повним.

2.3. Методика вивчення декоративно-прикладного мистецтва

У другій половині ХХ ст. у методиці дослідження декоративно-прикладного мистецтва, зокрема орнаменту серед науковців формуються два основні напрямки. Передовсім, ним став міждисциплінарний підхід, а отже комплексне дослідження, тут з метою визначення основних проблем походження й поступового розвитку орнаменту став залучатися значний за своїм обсягом матеріал із різних наукових галузей, зокрема таких як мовознавство, археологія і фольклор. Згадана традиція у методиці брала свій початок ще від наукових досліджень академіка Б. Рибаківа. Другий напрям сформувався наприкінці п'ятдесятих років ХХ століття, завдяки структурно-типологічному аналізу В. Топорова й В. Іванова і дослідженням С. Іванова. Академік Б. Рибаків у 1948 р. вивчав орнаментику північноруської вишивки та жіночі зображення в ній. Проаналізувавши велику кількість етнографічного і археологічного матеріалу, академік Б.Рибаків зумів систематизувати всі відомості котрі

стосувалися культу «великої богині» [89, с. 90].

Обираючи назви для богів і явищ, вчений прагнув уникати системного наукового підходу та типологічного аналізу. Так, на одних зображеннях постать жінки трактується ним як Макош, на інших же зображеннях постать жінки трактується вченим як світло або як Рожаниця [90, с. 504]. Дослідник виділяє окремі зображення, при цьому він підкреслює подібність їх із потрібним йому образом. Доприкладу, у інтерпретації Б.Рибакера у фігур Рожаниць нижню частину узору вчений вважає ногами, але разом з тим, на думку вченого, так само може бути зображеним декор одягу і виключно орнаментальний мотив з метою формування декоративності у певній композиції. При вивченні вишивок періоду XIX–XX ст. академік Б.Рибакер розглядає кожен стібок і кожну деталь у якості елементів, які були наповнені певним змістом, котрий залишився без змін ще починаючи з X ст. Варто відзначити, що, інтерпретацію різних зображень майстрами періоду XIX ст. академік Б. Рибакер залишає поза межами своєї уваги, у своїх дослідженнях він не позначає техніку вишивки і вплив цієї техніки на формування зображення в цілому. Аналізуючи силуети «небесних лосих», що містяться на архангельській вишивці, вчений прослідковує поступовий розвиток культу ще від періоду архаїчного поклоніння тваринам до Зевса (чи до Сварога). Науковець пов'язує міфологію праслав'ян й греків, зокрема богинь Артеміду та Латону з давніми уявленнями людей про двох небесних богинь-рожаниць [90, с. 51-52]. Проте, необхідно відзначити, що це є доволі умовним поєднанням, адже тут мова йде про два різні хронологічно і територіально явища.

Академік Б. Рибакер, аналізуючи антропоморфні композиції, так само спирається і на лінгвістичні дані. Такий метод академіка Б.Рибакера критично і досить детально було проаналізовано у дослідженні «Воскрешение Перуна» Л. Клейн [56]. Так, науковець зауважив, що

академік Б. Рибаків, при використанні у якості джерела лінгвістичних даних, взагалі не базувався на необхідних для цього дослідження методах лінгвістів-науковців. Він зазначає, що Б.Рибаків створив свої особисті припущення, при цьому не маючи у цій науковій галузі спеціальної підготовки. Оскільки, на його думку є неможливим встановлювати певні мовні зв'язки виключно базуючись на зовнішній подібності, адже, на його думку необхідно чітко знати закони відповідностей, різноманітні словозміни, а також внутрішню форму слова і спорідненість слів. Крім того, Л. Клейн піддає суттєвій критиці і пояснення висунуте Б. Рибаківим щодо походження назви жіночого божества Макош. Можна навести цитату дослівно [56, с. 88]. «У слові “Макош” академік Б. Рибаків бачить дві частини: перша Ма- та друга -кош. Першу частину він розтлумачує як «мати», адже богиня Ма часто зустрічається у крито-мікенських табличках (у досить далекого народу!), а другу частину він розтлумачує - як давньоруську назву жеребу й, водночас, кошика (і дійсно, ці слова існують у давньоруській мові). Отже, ім'я цієї богині розшифровується академіком Б. Рибаківим як “Мати щасливого жеребу” (тобто богиня долі) і “Мати гарного врожаю” (адже до такого кошика могли складати і різні плоди). І “Мати щастя”, оскільки врожай - це звісно ж щастя. Усе це із серйозним виглядом, та незважаючи на те, що у образі згаданої богини взагалі нічого не свідчить про перший, другий, та третій (більшість матеріалів стосуються жіночих робіт, зокрема прядіння). І де слово “мати”, “матері” скорочується до “ма”? Лише можливо у мові дітей. Також тут складне (составне) слово не так будується: основний іменник ставиться наприкінці, а визначаюче слово - на початку (наприклад “Богоматерь”, або “Даждьбог” чи “Даждбог” [56, с. 89]. Аналізуючи мовні джерела, Б. Рибаків створив свою особисту систему, така система, на думку Л.Клейна взагалі не базувалася на будь-яких лінгвістичних методах дослідження, у результаті вищеперахованого, з'явилася значна кількість різноманітних

послідовників, але вони звісно ж не мали такого великого досвіду й такої глибокої ерудиції, які були притаманні академіку Б. Рибаківу, проте всі вони були у значній мірі заінтриговані легкістю і доступністю аналізу академіка. Так, наприклад у науковому дослідженні С. Іванова «Народний орнамент як історичне джерело», було сформовано критичний підсумок майже всіх тогочасних методів дослідження орнаменту. У згаданому дослідженні так само були визначені і новітні підходи з метою подальшого ґрунтовного вивчення [54, с. 3]. У своєму науковому дослідженні С. Іванов виділяє два найбільш поширені методи: еволюційний й номінативний. При використанні на різних матеріалах еволюційного методу розвивалася теорія щодо походження геометричного орнаменту від стилізованих або реалістичних зображень людини. У своєму дослідженні С. Іванов, під час аналізу різних точок зору на еволюційний метод, доходить висновку про доцільність та необхідність використання цього методу у тих випадках, якщо різні варіанти споріднених мотивів збереглися, від мотивів реалістичних до мотивів геометричних, так само і у тих випадках, коли процес еволюції не викликає у дослідників жодних сумнівів. Вчений зазначив, що тільки цей метод не є єдиним із шляхів у відтворенні усього розвитку орнаменту. Адже процес трансформації орнаменту може йти від антропоморфних до геометричних зображень, так само як і, від геометричних зображень до антропоморфних зображень. А лише однібічне й вузьке розуміння усього процесу розвитку стало причиною різноманітних спроб знайти у кожному з таких орнаментів антропоморфні чи зооморфні прототипи. Такі прототипи шукали навіть там, де вони були взагалі відсутні [54, с. 18]. Таким прикладом може стати дослідження процесу походження різноманітних узорів із техніки плетіння. Доволі критично вчений досліджував і номінативний метод, тут він звернув свою увагу на самостійну інтерпретацію одного окремого орнаменту не тільки у різних народів, а і у виконанні окремими майстрами. Враховуючи той факт,

що у сучасних умовах, назви різних узорів виникають у результаті асоціацій, через що поступово втрачається їхні давні назви та первинне значення. При цьому вчений відзначав надзвичайну цінність збирання, дослідження і вивчення традиційних назв народних орнаментів. У підсумках свого дослідження науковець зосереджує свою увагу на важливості та необхідності різноманітних досліджень усіх складових орнаменту, включаючи внутрішні закономірності розвитку різних композиції і симетрію котра становить його організаційну структуру.

Необхідно зазначити, що згадане дослідження С. Іванова склало наукове підґрунтя для усього подальшого розвитку структурного орнаментального аналізу. Відомими філологами В. Топоровим і В. Івановим було запропоновано ще на початку 70-их років ХХ ст., методи структурної лінгвістики при дослідженні орнаменту. Актуальність вивчення такого напрямку вчені пояснювали гострою необхідністю у створенні нормативних характеристик, що не в якій мірі не залежали би від індивідуального сприйняття мистецтвознавця. Вчені співставили розвиток орнаменту як закономірний перехід знаків-символів із доволі чіткою семантикою у знаки, які поступово починають перетворюватись на службові елементи. Вони при цьому використовували як діахронічний метод дослідження так і синхронний опис. Дослідники вважали, що така поступова еволюція орнаменту зможе допомогти встановити взаємозв'язок між знаками-символами, із яких орнамент виникав, і між міфом, у якому ці знаки-символи при допомозі слів вже описуються. Отже, головна увага вчених акцентувалася на структурно-типологічному підході, при якому «елементи синтаксичної структури співставляються з семантичною інтерпретацією» [53, с. 105].

У 1989 році, під керівництвом професора Ю. Щапової, ґрунтуючись на методі структурного аналізу, починає розроблятися методика щодо створення нормованого опису декору вжиткових речей архаїчних і

традиційних суспільств. Декор почав розумітися як єдина система. Основним її елементом виступає знак, у якості мінімальної смислової одиниці. Науковцям запропонували наступні позиції опису: 1) знак - що саме було нанесено на певну ужиткову річ; 2) композиція - як саме були організовані знаки; 3) локалізація - місце, де саме були розташовані знаки; 4) характер знаків - яким саме чином були нанесені знаки [64, с. 104].

У ґрунтовному науковому дослідженні знаної української дослідниці та мистецтвознавця Т. Романець, котра була присвячена вивченню витоків традиційної української народної кераміки, основну увагу було зосереджено на діахронічному й синхроністичному різновиді порівняльного методу. Без цих методів поглиблене та ґрунтовне дослідження джерел традиційної української культури видається неможливим. На думку авторки цього дослідження, вся сутність використання під час дослідження методу структурного аналізу об'єднує в собі «з'ясування певного етнокультурного споріднення у різні періоди серед творців глиняного посуду із яскравою демонстрацією у межах однієї історико-етнографічної області взаємовпливів різних етнічних груп» [88, с. 115].

Отже, у другій половині ХХ ст. на радянському й пострадянському просторах утворилися два основних методи дослідження. Порівняльно-історичний метод та метод структурного аналізу, де вирішальне значення продовжував зберігати вплив авторсько-інтуїтивної інтерпретації академіка Б. Рибаківа. Необхідно виокремити і особливе ставлення до методу структуралізму, у якості новітнього як на той період інтелектуального явища, котре у контексті застосування єдиного універсального комплексу всіх відомих структуральних методів дослідження могло поєднати природничі та гуманітарні науки.

2.4. Методика вивчення знарядь праці та виробничо-господарських

процесів

Під час наукової підготовки до експедиції етнолог повинен з'ясувати для себе усі ті конкретні знаряддя праці із досліджуваної теми (певного розділу чи підрозділу), які ще можуть побутувати на певній території, а пошук котрих наразі позбавлений будь-якого сенсу.

Як правило, господарі зберігають свої знаряддя праці у коморі, клуні, стодолі, на горищі, повітці, а більш масивні знаряддя - за господарськими спорудами, тобто “подалі від стороннього ока”. Саме тому, під час огляду та дослідження селянського подвір'я досить доцільним є звертання уваги саме на ці будівлі та місця, проте приміщення потрібно оглядати тільки з дозволу його власників [106, с. 201].

Виявивши певні знаряддя праці, оцінивши їх загальний стан, вчений-етнолог обирає послідовність та відповідну методику його вивчення, в залежності від цілі дослідження. Найбільш раціональним і найшвидшим серед методів польових досліджень є фотографування. Але і у цьому випадку вчений-етнолог повинен зважати на конкретні чинники. Так наприклад, у випадку якщо знаряддя праці (наприклад, плуг) лежить у темному приміщенні (стодолі чи повітці тощо), тоді його обов'язково необхідно винести на світло - на подвір'я. Попередньо треба узгодити свої дії з господарем. Оскільки знімати фотоапаратом знаряддя праці знаходячись у приміщенні недоцільно хоча б тому, що тут досить часто зберігають також інший сільськогосподарський реманент, різний посуд, збіжжя, корма для худоби тощо [72, с. 94]. Перебуваючи на подвір'ї, так само обирають певне конкретне місце для зйомки, таке місце де буде більше світла, а поблизу б не було інших предметів, котрі можуть “змазати” його зовнішній вигляд або відвертати від нього увагу. Дослідники досить часто фотографують досліджуємі знаряддя праці із різних ракурсів, для того щоби звернути увагу на усі деталі. Крім того,

знаряддя праці необхідно також очистити від різного роду бруду, пилу та павутиння. Загалом, під час фотографування того або іншого об'єкту традиційно-побутової культури, вчений-народознавець має завжди зважати на кінцеву мету своєї праці. Зроблене зображення пам'ятки на світлині повинно бути настільки якісним, щоби це дало можливість опублікувати даний знімок у будь-якому виданні.

Будь-яке знаряддя праці варто вивчати саме під час виконання за його допомогою певного виду роботи, оскільки тільки у цьому випадку дослідник може зібрати найбільш повну та достовірну інформації щодо принципів його дії.

Під час своїх експедиційних робіт, етнолог обов'язково повинен поцікавитися наявністю у досліджуємому місці металевих або дерев'яних моделей сільськогосподарських знарядь праці котрі були виготовлені місцевими майстрами (ковачами чи столярами). Наукова цінність подібних моделей полягає передусім у тому, що вони часто являються зменшеними копіями реальних об'єктів історичного минулого. Отже, вони відтворюють їхній зовнішній вигляд, певні компоненти, елементи та пропорції, локальні особливості конструкції, а також способи з'єднання деталей та принципи дії даного знаряддя. [36, с. 147]

При вивченні традиційної господарсько-виробничої діяльності, доцільним є спеціальне зосередження на природно-географічних умовах (таких як клімат, ландшафт, якість ґрунтів, гідрографія, флора та фауна тощо) проживання досліджуваного населення. Іншою причиною є те, що відповідні спостереження можуть допомогти більш глибоко досягнути базові основи господарської спеціалізації [86, с. 57]. Це саме стосується і стану, мережі і функціональної ролі різноманітних наземних шляхів сполучення різних категорій і водних комунікацій на досліджуваній етнологами території, існування поблизу цієї території важливих промислових та економічних центрів. Таким чином, означені чинники так

чи інакше, безпосередньо або опосередковано впливають на структуру і загальний стан традиційних занять. Вони можуть спричиняти трансформацію, занепад або зникнення із вжитку деяких з них та, навпаки, підсилюють роль інших.

Таким чином, дослідник, фіксуючи польовий етнографічний матеріал та збираючи наукову інформацію про певну галузь господарства (як головну, так і допоміжну), зобов'язаний обов'язково дотримуватися комплексного підходу, та намагатися охопити наукову інформацію якомога повніше.

Методика дослідження традиційних занять певного етносу або його складової (тобто етнографічної групи) залежить від декількох чинників:

- загального стану наукового вивчення даного заняття;
- загального рівня розвитку певного заняття у досліджуваний період;
- загальної проблематики, а також конкретних завдань даного польового етнографічного дослідження;
- конкретного історико-етнографічного регіону або району роботи учасників експедиції;
- предметної області щодо досліджуваної теми, розділу або підрозділу, котра закріплена за учасником даної етнографічної мандрівки;
- пори року у яку проводиться дослідження;
- загального рівня наукової підготовки дослідника [36, с. 138-143].

Отже, детальне вивчення етнологами виробничих циклів суттєво сприяє з'ясуванню традиційних систем та форм землеробства та скотарства, способів рибальства, форм, видів та способів мисливства тощо. Проте цикли різних видів господарської діяльності досить часто взаємопов'язані між собою. Іноді вони можуть бути настільки тісними, що досліднику у ході його дослідження важко вичленити з-поміж них найголовніший та визначити його роль та місце у цілісній виробничо-господарській системі. Також з'ясувати цю систему та місце кожного із занять у життєдіяльності досліджуемого етносу або його окремої локальної групи, може допомогти

дослідження етнологом річного сільськогосподарського календаря. Адже народний календар - це визначені значною кількістю попередніх поколінь селян дати повного трудового року, згідно якого потрібно було виконувати певний вид господарських робіт. Для кожної певної та конкретної галузі сільського господарства (землеробства, тваринництва, рибальства, полювання, бджільництва тощо) була характерною сезонність.

Розділ 3

Методика вивчення нематеріальної частини культури

3.1 Методика вивчення традиційних уявлень та вірувань

При розгляді методики та практики дослідження матеріальної культури і господарських занять, а також інших аспектів науково-пошукової роботи етнологів в полі, ми вже частково торкалися також і означеного в заголовку даного розділу нашої магістерської роботи питання. У даному розділі магістерського дослідження будуть викладені наукові засади і прийоми виявлення та фіксації первинних етнографічних матеріалів тих галузей традиційної духовної культури, котрі складають окремі комплекси - світоглядних уявлень та вірувань, родинних та календарних обрядів та звичаїв, народних знань.

Традиційні народні уявлення, вірування та знання українців про оточуючий навколишній світ, різні природні явища, людину, її взаємозв'язок із природним та суспільним середовищем, різноманітні повір'я та забобони і т. ін. - всі вони виявляють органічну та нерозривну спорідненість із традицією народної свідомості [102, с. 249]. На такій багатоаспектній і складній сфері духовного життя народу також досить відчутно позначилися нашарування різних історичних періодів та епох, тут переплелися елементи досвіду та фантастичні уявлення, раціонального та ілюзорного. Видатний знавець цієї сфери людського життя В.Гнатюк зазначав наступне: “Наші давні предки з огляду на віру були пантеїсти. Вони вірили у те, що усьє навколишній світ, небо та повітря, вся земля заповнені богами. Вони вірили, що вся природа є живою, вона повна всілякого дива, у ній все думає та говорить нарівні з богами і людьми. На їх думку, на чолі світу стояли боги які усім керували; за богами тягнувся цілий ряд нижчих божеств і демонів, котрий усім старшим богам слугував;

наприкінці були люди, що були обдаровані надприродною силою, котрі могли не тільки конкурувати з різними демонами і суперечити їм, а і навіть змушували виконувати їхню волю, у час, коли цього вимагали певні обставини” [44, с. 327]. Науковець категорично виступав проти різних “міфологічних фантазувань” а також далекосяжних теоретизувань, що є на жаль, характерним для значної частини сучасних українських фольклористів і етнологів. В. Гнатюк завжди наполягав на максимально широкому та повному зборі відповідного етнографічного матеріалу з всієї етнічної території України. Все різноманіття і багатство традиційної народної міфології українців, об’єкт та предмет дослідження котрої, фактично, і визначав В. Гнатюк, повір’я, вірування іншого характеру, звичаї, забобони тощо етнолог у змозі опанувати і досягнути тільки у тому випадку, якщо він буде досить добре обізнаний із різними канонами і ритуальною системою офіційної релігії - християнства [50, с. 341]. Адже поширення та утвердження на українських землях християнства як світоглядної системи, а також боротьба християнської церкви з дохристиянськими віруваннями та знаннями і зумовили призабуття та зникнення прадавніх за своїм походженням богів, значної кількості міфологічних персонажів, втрату пов’язаної з ними первісної семантики, також спричинили їх трансформацію та видозміну та ін. Якщо ж церква виявлялася безсилою перед народними віруваннями, традиціями та звичаями, вона починала вмільо пристосовуватися до місцевих культів та вірувань. Наприклад, християнський пророк Ілля (день Іллі відзначається 2 серпня) у народній слов’янській традиції, зокрема і українській, виступає повелителем грому, дощу, небесного вогню, також спорадично покровителем врожаю та плідності худоби. Проте, як свідчать незаперечні факти, у княжий період всіма цими властивостями наділявся зовсім інший бог - Перун [56, с. 51]. Також, у гуцулів був ще один “святий від блискавки” на ім’я Палій, свято на честь котрого, щоб він не палив копиці з

сіном, святкувалося 9 серпня. Таким чином, після того, як дослідник з'ясує місце християнських святих та пророків у традиційній світоглядній системі, а також їх відмінності від богів та культових персонажів, що мають дохристиянське походження, етнолог зможе простежити загальну історію поступового розвитку традиційних релігійних світоглядних уявлень того чи іншого народу, а також зможе визначити регіональні особливості і локально-специфічні риси відповідних традиційних вірувань та знань. Як правило, сучасних народознавців всеж найбільше цікавить демонологія, тобто, згідно В. Гнатюка, “нижчий ряд божеств та демонів”, котрий в народній свідомості українців досить активно побутує і досі [36, с. 111].

Під час наукового експедиційного збору фактичного матеріалу про різноманітних демонологічних персонажів доцільним є опитувати респондентів за вже апробованою наступною схемою:

- назва, ім'я, інтерпретація;
- іпостась (зооморфна, антропоморфна або фітоморфна істота, речовина, предмет, фантастична подоба та ін.); зовнішній вигляд та “соціальний статус” демонологічного персонажа: його вік, стать, зріст, тілесні аномалії, його вбрання, головний убір тощо;
- атрибути, супутники демонологічного персонажу;
- локалізація демонологічного персонажу - місце його прояву або проживання;
- взаємини демонологічного персонажу (ієрархія і спеціалізація серед персонажів одного типу, взаємовідносини з іншими типами, кількісна характеристика);
- час, обставини, передумови прояву демонологічного персонажу;

- властивості, уподобання, здатності демонологічного персонажу;
- характерні знання, звички та дії демонологічного персонажу;
- функції (допомагати, карати, шкодити) та предикати (ворожі або опікунські дії, патронаж тощо) демонологічного персонажа;
- адресати, об'єкти, реципієнти дії демонологічного персонажа;
- особливості комунікації з демонологічним персонажем;
 - способи захисту від демонологічного персонажу або знешкодження [67, с. 65].

У останньому випадку, згідно традиційних народних вірувань, можуть мати місце різноманітні магічні дії, котрі етнолог повинен дуже докладно описати саме у тій послідовності, у котрій їх виконують, найкращий варіант - зняти такі дії на фотоапарат або відеокамеру. Звісно, на фіксацію подібних таємниць із духовного життя досліджуваного населення можемо сподіватися тільки у тому випадку, якщо науковець-народознавець буде працювати з обізнаними інформаторами, в першу чергу з тими місцевими жителями, котрих вважають "чарівниками" або "ворожбитами". Але, як засвідчує досвід польової роботи значної кількості етнологів, саме такі люди досить рідко та неохоче йдуть на тісний контакт із дослідниками. Проте, навіть тоді вчений-етнолог повинен звернути на таких людей особливу увагу. В першу чергу увага звертається на їх манеру поведінки, зовнішній вигляд, риси характеру, мову тощо [36, с. 109]. Народні характеристики людей, що є обдарованими надприродною силою і можливостями теж є надзвичайно цінним етнографічним джерелом. Варто звернути увагу на той факт, що, найбільше про таких людей можуть розповісти близькі родичі і сусіди. Варто пам'ятати, що під час своєї експедиційної роботи, зважаючи на предмет свого наукового зацікавлення, етнограф повинен дотримуватись загального неписаного

правила - завжди утримуватися від будь-яких привселюдних оцінок та коментарів щодо різних світоглядних уявлень і вірувань досліджуваної групи населення. Якщо не дотримуватися цього принципу, тоді потенційні інформатори, якщо дізнаються про ці оцінки, не матимуть бажання співпрацювати із дослідниками. Важливо пам'ятати, що науковець етнолог не має права займатись серед місцевих мешканців пропагандою та нав'язувати їм свої світоглядні переконання і цінності, що також неминуче б призвело до відчуження від науковця респондентів. До речі: сучасні українські етнологи вже змогли відчутти на собі наслідки тієї пропаганди, котрою активно займаються як в містах, так і в селах різні християнські сектанти. Принаймні, практично у кожному досліджуваному селі науковці тепер змушені спершу доводити всім місцевим респондентам, що їх гостями являються саме науковці-народознавці, а не пропогандисти нового для них віровчення.

У минулому серед слов'ян значна кількість світоглядних вірувань та уявлень була пов'язана зі різними святими місцями - із деревами, камінням, горами та печерами, джерелами та іншими цікавими об'єктами природи. Також із певними об'єктами, що були створені людськими руками - культовими спорудами, городищами, замками, тощо. У випадку, якщо під час проведення своєї експедиції досліднику вдалося виявити подібну народну святиню, таке місце обов'язково варто відвідати, описати її, сфотографувати або зняти на відеокамеру [72, с. 84]. У населення потрібно зібрати якомога повнішу інформацію про такий об'єкт - варто записати пов'язані легенди, оповідання, перекази, пісенні твори тощо).

Так само релігійної тематики стосуються і різноманітні традиційні уявлення про надприродні, явища, незвичайні події, чудеса тощо. Так, у 20-их роках ХХ ст. у підсоветській Україні досить широкого резонансу набуло так зване "Калинівське чудо" - відбувалося паломництво до

пам'ятного придорожного хреста із розп'яттям, що знаходиться у с. Калинівка на Вінниччині. Причиною розгортання цього руху стала подія блюзнірства над сакральною християнською символікою, що була типова для початкового періоду самого розгулу різних більшовицьких антирелігійних акцій [99, с. 152]. Так, влітку 1923 р. один безбожник став стріляти у Розп'яття, тоді з місця пострілу почала сочитися червона рідина, котру у народному загалі стали трактувати як кров. Напевне, що набуті науковцем етнографічні відомості про зазначену та значну кількість інших подібних подій і явищ (щодо освітнього рівня учасників події, їх соціальний стан, їх міркування, особисті сподівання, передбачення майбутнього свого народу тощо) також проллють світло на декотрі аспекти формування, розвиток традиційних народних світоглядних знань, уявлень та вірувань. Це стосується і різноманітних культових предметів, таких як палиці, маски тощо, котрі інколи супроводжували певні вірування і пов'язані з цими віруваннями магичні дії [81, с. 213]. Досить часто певними магичними властивостями наділяли також побутові і засоби та предмети праці (наприклад ніж, віник, сокира, личаки, борона та ін.), також самосійний мак ("видюк"), сіль тощо. Таким чином, етнолог повинен звертати свою увагу на перераховані та інші речові реалії, якщо має намір з'ясувати увесь комплекс позначеної у цьому підзаголовку ділянки традиційної народної духовної культури. Отже, вивчаючи ті або інші вірування та пов'язані з ними певні дії та атрибути, необхідно намагатися довідатися у інформаторів головне їх значення, тобто з'ясувати народну символіку та семантику. Тільки належне знання семантики та символіки може запобігти поширенню у сучасній українській етнологічній науці різноманітних кабінетних неоміфологічних висновків та тверджень [25. с. 43].

Методи наукового експедиційного дослідження різноманітних

світоглядних вірувань та уявлень є традиційними це широке опитування носіїв етнічної культури, спостереження, а також фото- і відеофіксація інформації. Надзвичайно важливе значення мають спостереження етнологів, адже досить часто люди дещо соромляться своїх повір'їв та поглядів, усвідомлюючи їхню повну несумісність із ритмом сучасного життя, та з думкою переважної більшості членів нашого суспільства. Очевидним є той факт, що значну кількість вірувань етнолог може помітити тільки впродовж досить тривалого вивчення традиційної культури та побуту певної досліджуваної групи населення, тобто у час стаціонарної експедиції. Безпосередньо працюючи з інформатором, кожен дослідник повинен бути надзвичайно тактовним, щоби виключити можливість якоюсь своєю дією, чи міркуванням, або недоречним запитанням випадково не образити його почуттів, та не завдати інформатору душевної образи.

3.2 Методика вивчення обрядів пов'язаних з народження та смертю

Від давніх часів поява на світ дитини вважалася найважливішою подією у родині. Народна мудрість говорить - «багато дітей у сім'ї – це Божа благодать». В умовах тяжкої щоденної фізичної праці українців, діти для батьків були не лише продовженням роду, опорою і втіхою для своїх батьків, але і помічниками по господарству. Цікавим є той факт, що народження у жінки дитини і дотепер у побутовому мовленні багатьох людей старшого віку позначається наступними словами «**привелá**» або «**ВЛОВИ́ла**». Отже підкреслюється, що молода мати саме «приводить» на цей світ нову людину. Треба зазначити, що вказані слова стосуються тільки народження «законної» дитини у визнаному шлюбі. У тому випадку, якщо дитина з'явилася у незаміжньої дівчини, або дівчини на виданні, то про таке говорили, що «**принесла у подолі**» або «принесла у пелені». Подібні

вислови подекуди зберігаються у побутовому мовленні і дотепер.

Інформатори, чия молодість припала на середину минулого століття, ще пам'ятають такі звичаї народження дитини які перетиналися із тодішніми соціальними умовами. Наприклад, нова людина у більшості випадків з'являлася на світ вже не вдома, а у лікарні [28, с. 55]. Тому відпадала необхідність запрошувати до породіллі бабу-повитуху – досвідчену жінку, котра допомагала породіллі при пологах. Втім, роль баби при народженні дитини залишалася все ж досить значущою, хоча і умовною. Наприклад, таку бабу могли запрошувати для зустрічі дитяти із лікарні. Така баба, у свою чергу, купувала щось для дитини. І саме у цьому і простежується досить чітка трансформація особи баби-повитухи. Напевне, що її основні функції символічно переймає на себе дійсна рідна бабуся новонародженої дитини. Після народження, на честь немовляти як правило влаштовували вечерю. Згідно давніх вірувань, задля того, аби дещо полегшити прихід нової людини до цього світу, необхідним було виконати наступні дії: повідкривати всі вікна, повідмикати всі замки, а також порозв'язувати усі вузли на одязі. Такий звичай діяв навіть у середині ХХ ст., у випадку, якщо породілля народжувала немовля вдома [28, с. 58]. Баба-повитуха повинна була одразу ж сповити – «мотала» дитину, а породіллі в цей час давали випити трохи горілки. Відзначати народження в родині немовляти могли у той самий день. Обов'язковим вважалося сімейне святкування – **родіни**, на цьому святкуванні відзначалася поява нового представника роду [99, с. 108]. Так, на Краснопілщині, у перший день після народження дитини, родина як правило збиралася на спільне свято. На родині повинні були обов'язково прийти бабусі, котрі приносили дарунки. Так, у с. Угроїди було зафіксовано два досить самобутні звичаї які супроводжували святкове застілля. Сповненим символічного змісту і програмуванням на майбутнє

щасливе життя є обряд заведення родини «в рай», під час цього обряду родина сідала до столу. Цей обряд здійснюється бабусею - у цьому можна простежити відголоски матріархального устрою, коли жінка стояла на чолі роду, так би мовити «ведучи» усіх своїх рідних до кращого життя [75, с. 113]. Після цього відбувається обряд «засмокування пупа» новонародженої дитини - у звичаї цьому, безперечно простежується, давнє коріння. Оскільки тут ярко виражена віра у те, що імітація якогось певного явища може прискорити перебіг цього явища. Так, наприклад, відомо про досить архаїчний звичай серед українських дівчат, коли навесні вони закликали птахів, водячи при цьому «ключ» та імітуючи крики журавлів. Так само і звичай «засмокування пупа» повинен був, згідно вірувань прискорити а також полегшити у немовляти перебіг цього фізіологічного процесу. Наприклад, на Глухівщині і досі зберігається звичай відзначати народження дитини відвідинами породіллі. Проте на таких відвідуваннях дозволялося бути присутніми виключно жінкам. Так само на Буринщині, тут родичі збиралися для того щоби привітати молодих батьків та їхнє немовля. Проте дещо по-іншому породіллю вітали на Путивльщині - тут здавна було заведено не збиратися одночасно всім гостям та родичам, а провідувати породіллю індивідуально.

Наступним надзвичайно важливим етапом у житті новонародженої дитини був обряд хрестин. Особливою та надзвичайно важливою справою вважався вибір хрещених батьків, адже люди вірили, що хрещені батьки несуть відповідальність за похресника до кінця своїх днів. Так, віра у особливу місію, а також сакральну силу хрещених батьків виявлялася у народній традиції брати стрічних кумів [49, с. 97]. Як правило до згаданого способу вдавалися ті батьки, у котрих помирили діти-первістки. Загалом покуматися – це означало здобути родині нових родичів. Саме тому у хрестні батьки для дитини запрошували не рідних, а знайомих. Оскільки,

як говорили у Лебедині: «Родичі - то само собою родичі. А куми - то вже нові родичі». Як правило, завжди намагалися породичатися із заможними людьми. Згідно звичаю, хрещені батьки, коли приносили з церкви свого похресника додому, повинні були сказати певні слова. Також, всі присутні у хаті повинні були поцілувати дитину, цим самим вони засвідчували своє добробажане ставлення до новонародженої дитини і зичили поваги від усіх його оточуючих [23, с. 28]. На Путивльщині пам'ятають також давні звичаї святкування хрестин. Обов'язково, для хрещення дитини готували **крижму**. Крижма – це полотняний відрізок що мав близько двох-трьох метрів завдовжки, з нього робили «спавівець». Крижмою туго сповивали дитину хрест-навхрест, для того «щоби ноги були рівні, щоби не було косолапія». Крім того зберігся ще один звичай - на хрестини варили так звану «бабину кашу». У приготуванні цієї обрядової страви завжди використовували товчені зерна ячменю. Коли каша вже була готова, цю кашу не їли, а лише розбивали горщик з кашею в хаті об долівку. Ці дії доручалися бабі-повитусі.

Як в народі кажуть, “життя прожити – не поле перейти”, на життєвій ниві українця були виснажлива праця, щасливі або тяжкі родинні відносини, часом свята і веселощі, виховання дітей, турботи про день насушний. Але, коли вже всі стежки було пройдено, і людина готувалася вже до завершення свого земного шляху, рідні повинні були правильно спорядити та провести людину на той світ. Саме тому як колись, в давнину, так і зараз, традиційним поховальним обрядам надавалося великого значення. Видатні вчені-етнографи – М. Сумцов, В. Милорадович, П. Чубинський повно досліджували та описували поховальні звичаї українців-сучасників [19, с. 74]. Але на сьогоднішні відомостей щодо життєздатності поховальних обрядів що побутували у різних регіонах України у II-й пол. XX ст. було зібрано досить мало.

Наприклад, поховальні голосіння у здобутку дослідників-етнографів періоду ХХ-ХХІ ст. стали вже рідкістю, незважаючи на те, що ще у ХІХ ст. вони мали значне поширення. Тому можна зробити загальний висновок про те, що традиційна українська поховальна обрядовість у ХХ ст. зазнала спрощення, втім так само як і родильна. Недивлячись на це, декотрі особливості проводження людини у останню путь, мають глибоке звичаєве коріння. Так, наприклад, на Конотопщині зазначають, що помираючій людині потрібно було дати підпалену свічку: «Щоб легше було вмирати, свічку давали засвічену» [102, с. 272]. Декотрі стародавні вірування, щодо оплакування померлого побутували ще у сер. ХХ ст. Так, наприклад у селі Ямному, що на Великописарівщині зазначали, що не можна було сильно тужити за покійником. Дуже важливим моментом було також і спорядження покійної людини в останній путь. Досвід наукових польових досліджень вказує на те, що переважно всі люди старшого покоління заповідали їх ховати у традиційному українському одязі, котрий «на смерть» тримали у скрині спеціально. Сорочка для поховання вишивалася у стриманих чорно-білих кольорах. Погребальному одягу завжди надавалося великого значення, це підтверджується також і побутуванням у минулому досить давнього звичаю спорядження в останню путь незаміжньої дівчини. Вважалося, що така дівчина у будь-якому разі повинна пройти весільний етап: якщо не на цьому світі, тоді на тому. Для цього незаміжню дівчину-небіжчицю вбирали так само як молоду до шлюбу. Також вірування у те, що кожен покійник повинен пройти певний шлях, перш ніж він дістанеться «того світу», було виражене у звичаї класти до труни «провідничкі» – це свічки, котрі родичі тримають, допоки «батюшка праве». Таких свічок обов'язково має бути дев'ять, причому їх запалювали три рази до приходу священика. Люди вірили, що такі ритуальні свічки набирають магичної сили, саме тому інколи зустрічалися випадки викрадення «провідничків» тими, «хто знає». Згідно свідчень

старожилів села Сулими, що на Роменщині: «Хто щось знає, кажуть якісь там знахурі. Вони кажуть, що куди хоч, уже що хочеш бери, воно тебе охоранятиме, але щось воно нехороше» [27, с. 84]. Як можемо побачити, звичайні люди оцінювали такий вчинок дуже негативно.

Важливим було дотримувалися певних знань також під час виряджання покійного із рідної хати. Так, на Глухівщині вірили, що не можна виходити у одні двері з небіжчиком. Саме тому труну тут завжди виносили через ворота, а всі присутні люди виходили через хвіртку. Старожили також пригадують і заборону близьким родичам померлого виконувати наступні дії: копання могили та опускання до ями труни. Дослідникам вдалося зафіксувати зразки ритуальних поховальних голосінь. Одне з таких голосінь було продемонстроване жителькою села Черневе Глухівського району. У цьому голосінні жінка поступово перейшла від оплакування смерті матері до тужіння за своїм власним важким життям [25, с. 54]. Власні пережиті життєві труднощі були однією із тем голосінь, котра завжди розвивалася індивідуально виконавцем, в залежності від пережитого ним. Варто відмітити, що досить типовими рисами ритуальних голосінь були рухлива жива ритміка, речетативний характер мелодії, відсутність чіткої ладової основи. У ХХ ст. стародавні ритуальні голосіння поступово поступаються місцем псалмам, котрі мають яскраво виражену ладо-гармонічну основу і літературне походження. Подібні псалми, напевне, виникли під впливом церковного середовища, вони виконувалися півчими під час поховальної церемонії. Набожні люди які вже старшого віку, вважають такі твори народними, оскільки за своїм смисловим наповненням вони дуже часто схожі зі давніми плачами-голосіннями. Спільним для голосінь та псалмів є вираження жалю за смертю рідної людини, туга за спілкуванням з цєю людиною тощо.

До циклу традиційної поховальної обрядовості належать також поминальні звичаї. Наприклад, поминальний обід прийнято влаштовувати безпосередньо після самого поховання, також на дев'ять та сорок днів і в річницю по смерті. Як правило на поминки скликали близьких родичів, сусідів, знайомих тощо [21, с. 206]. Зазвичай основу поминального обіду складали самі звичайні страви традиційної української кухні: каша, борщ, пироги тощо. На дев'ять днів міг бути необов'язковим поминальний обід. Але на сороковий день неодмінно справляли поминки, оскільки вважається, що саме через сорок днів душа остаточно покидає рідну домівку. Цим і пояснюється традиційний звичай, після смерті родича ставити склянку з водою та прибирати цю склянку через сорок днів. Цей звичай побутує і до сьогоднішнього дня [37, с. 12].

Серед польових етнографічних матеріалів, які стосуються поховальної обрядовості, вирізняється і зафіксований на Буринщині звичай, котрим і завершується річний поминальний обід. Цей звичай, беззаперечно, має давнє походження, оскільки у ньому простежується віра у міцний зв'язок між душами предків та врожаєм у саду. Старожили регіону описують цей обряд наступним чином: «Годовий обід. Коли люди пообідали, встають, тоді вдова збирає ложки до купи, миє їх, рахує їх, щоб були парні. Яка непарна ложка – то її розламає [25, с. 53]. Далше ідуть усі люди, вони не розходяться, а хазяйка глечик обикновенний (ну тепер уже їх і нема), ну банку ненужну, наливають туди горілки, зерна насипають туди усякого, тоді ідуть до яблуні чи до груші, котра вже неспроможна родити. Тоді вдова тричі обходить це дерево і питає: «Будеш родить? А то буду бить». Тоді оце п'ють усі (коли вона попитала), тричі сама ковтнула, люди п'ють з баночки цієї чи з глечика. Після цього вона цей глечик розбиває об цю яблуньку. І всьо, тоді обід завершився, вже тоді все» (с. Черепівка, БРН). Таким чином, як ми бачимо, традиційній поховальній і

поминальній обрядовості надавалося значне значення. Обов'язком родини вважалося виконати усі необхідні дії задля забезпечення спокою небіжчика. Варто зазначити, що родичі не обмежувалися тільки похованням і відбуванням роковин смерті. Оскільки існували також спеціальні дні, у які потрібно було поминати всіх тих, хто вже завершив свій земний шлях.

Від давніх часів в Україні побутовала віра у те, що померлі родичі не залишають свій рід навіки, вони оберігають його, провідують час від часу - особливо це відбувається на великі свята. Досить показовим з цієї точки зору є святкування українцями Різдва. Оскільки, як вважається, під час святкової різдвяної вечері було прийнято класти на стіл ложки також для померлих предків та залишати для них страву на столі.

Актуальність проблематики етнографічного польового дослідження та записів зразків української усної народнопоетичної творчості полягає у його спрямуванні на забезпечення збереження нематеріальної культурної спадщини, її ідентифікації, дослідженні, популяризації, документуванні, підвищенні її ролі, зокрема і шляхом формальної і неформальної освіти, у відродження різних аспектів традиційної народної спадщини [42, с. 70].

Різножанровою та багатовидовою являється усна художня народнопоетична творчість українців: казки, легенди, пісні, перекази, думи, замовляння (примовки), анекдоти, прислів'я та приказки, загадки, колядки та щедрівки, голосіння (плачі) тощо. Також цими поняттями охоплюються народна музика, танці, видовищно-театральні форми (народний театр), ігри. Власне сама природа фольклору, як живого та рухомого виду масової народної художньої творчості, потребує широкої мережі різних збирачів фольклору [39, с. 101]. Адже виконавці-інформатори являються водночас також неповторними творцями, знання та талант котрих без своєчасної їх фіксації з часом губиться. Отже, робота

збирачів фольклору є надзвичайно важливою задля збереження національних скарбів фольклору, а отже і розвитку науки та культури. Беззаперечним є той факт, що матеріали польового дослідження являються одними із найважливіших та найповноцінніших джерел з вивчення української фольклорної традиції і процесів культуротворення.

Дослідницьке завдання вимагає від збирача опанувати якомога більшою кількістю фольклорних творів та різних етнографічних термінів. В процесі експедиційної пошуково-дослідницької роботи виникає гостра необхідність помічати та фіксувати, окрім традиційного, також і сучасний стан фольклору та різних етнографічних явищ. Через спілкування із інформантами, записи так званого “живого” фольклору і етнографічного матеріалу значно краще усвідомлюється та розуміється значення усної народної творчості та традиційно-побутової культури у житті мешканців району (ареалу) який досліджується.

Професійним завданням науковця - збирача-фольклориста (етнографа) є фахове набуття навичок роботи з інформаторами, доцільність поставлених інформатору запитань, правильність записів та оформлення польового матеріалу, бачення справжньої картини побутування фольклору і різних етнографічних явищ [60, с. 164].

Усім професійним збирачам фольклору необхідно пам'ятати, що записувати варто усі жанри народнопоетичної творчості, котрі протягом віків передавалися із уст в уста та дійшли до сьогодення – це казки та легенди, пісні, прислів'я та приказки, загадки, народні музичні мелодії та танці, топоніміку тощо.

Головними завданнями етнографа-дослідника мають бути наступні:

- збирання фольклорного матеріалу, згідно до поставленої мети дослідження;

- здійснення відеозйомки та фотофіксації визначних та типових представників із досліджуваного середовища;
- запис усіх знайдених зразків фольклору серед різних прошарків населення і різновікових категорій;
- проведення реєстрації (по можливості) та зіставлення записаного польового матеріалу з основної місцевості дослідження із радіусним ареалом побутування та поширення досліджуваних явищ;
- охоплення територіальної повноти та широти змісту запису традиційної народнопоетичної творчості;
- виявлення нових, сучасних та трансформованих елементів у фольклорі, які були породженні сучасністю;
- фіксація процесу трансформації традиційного репертуару, проникнення сучасних мотивів до різних жанрів фольклору.

Варто наголосити, що наукове висвітлення трансформаційних змін, котрі відбулися у досліджуваних та зафіксованих етнографами зразках народнопоетичної творчості, в залежності від побутуючих соціально-економічних умов районів, від соціального складу носіїв інформації, є надзвичайно важливим завданням для етнографа - фольклориста [61, с. 32].

Основними цілями дослідження можуть бути зокрема наступні:

- з'ясування специфіки фольклору у конкретній місцевості;
- дослідження на матеріалах фольклору руху ідеологій;
- визначення та розкриття загальної функції у фольклорних явищах на сучасному етапі [36, с. 120].

Для виконання поставлених наукових завдань етнографам необхідно шляхом запису та реєстрації виявляти по можливості весь основний склад місцевого фольклорного репертуару. Охоплювати своїм спостереженням

усі основні його частини у різних соціальних та статево-вікових групах, в різних ситуаціях, тобто в родинній обрядовості, на святах, вечірках, масових гуляннях, під час праці тощо. Обов'язково здійснювати запис музичного фольклору. Використовуючи метод картографування, намагатися виявити жанрову різноманітність фольклорних явищ, позначати на карті відповідними умовним позначками територіально-ареальне поширення цих явищ, виявляти ступінь популярності досліджуваних явищ у тому або іншому середовищі.

При допомозі картографування перед дослідником відкривається можливість конкретизувати географічні межі традиційних ареалів поширення певних фольклорних явищ. Дослідження проведені за спеціальними картографічними програмами розкривають можливість більш докладно побачити загальну картину традиційного українського фольклору, його локально-специфічні і регіональні особливості, жанрове поширення.

Польові етнографічні дослідження вимагають фіксації - записування фольклору. Тут досліднику важливо зрозуміти, що кожне покоління так як і кожна людина є завжди носієм оригінальних зразків фольклору. Саме тому, з метою якнайповнішого збереження духовної народної спадщини, наукове записування здійснюється систематично [80, с. 71]. Разом із професійними фахівцями, цими речами повинні та можуть успішно займатися місцева інтелігенція, школярі та студенти, а також всі ті кому є небайдужою доля рідної традиційної культури. Результативність фіксації та записування польового матеріалу зростає тоді, коли воно спирається на теоретичні наукові знання про фольклор, що були почерпнуті із наукових та науково-популярних видань.

Першим важливим кроком до організації фіксації та записування польового матеріалу є складання відповідної програми. Така програма

повинна обов'язково охоплювати різні аспекти, такі як вибір об'єкту майбутнього обстеження, визначення мети та обсягу роботи, а також конкретні цілі та завдання дослідження [85, с. 11].

Обов'язковою умовою є наявність одного або декількох заздалегідь розроблених тематичних запитальників. Такі запитальники можна скласти або самостійно, або одержати в науковій установі, або знайти у методичній літературі. Проте, не завжди ми можемо досить легко знайти та отримати вже складені запитальники (загальні або тематичні), далеко не всі збирачі, а особливо сучасна молодь, яка тільки починає займатися збиранням фольклору, можуть врахувати усі необхідні у такій кропіткій роботі моменти, саме тому їм необхідно давати заздалегідь підготовлені запитальники.

Для того щоби якомога точніше зафіксувати слова, й особливо мелодії - усі твори доречно записувати на цифрові звукові пристрої. Останнім часом все частіше для фіксації застосовують відеозйомку, це дозволяє записати жестикуляцію та міміку виконавців, деталі різних обрядових дійств тощо.

Люди - виконавці, від котрих записують фольклор, називаються інформаторами чи респондентами. Дослідникам записувати зразки народної творчості варто, передусім від талановитих та відомих у досліджуваній місцевості виконавців, співаків і оповідачів. Проте, водночас досить цікавим є репертуар також і всіх інших носіїв фольклору. Це можуть бути особи різного віку, різної освіченості та соціального становища [84, с. 7].

Безпосередній процес етнологами записування інформації називається сеансом. Перш, ніж розпочати такий сеанс, етнологу необхідно створити досить приязний емоційно-психологічний контакт з

інформатором, ознайомити респондента із метою та завданням дослідження, просто поговорити “про життя”.

Також існує загальне для всіх польових досліджень правило: крім власне запису явищ народнопоетичної творчості, з метою наукового обґрунтування таких явищ, необхідним є також фіксувати історію, культурно-побутові та соціально-економічні умови. Оскільки записані матеріали надають інформацію про загальну картину сучасного складу фольклору, тут фіксуються як дива жанрового відмирання, так і оновлення зразків народнопоетичної творчості [36, с. 121].

Таким чином, у наш час можливості етнографа- збирача фольклору істотно розширили різноманітні технічні аналогові засоби – диктофон, магнітофон, відеокамера, і ще більше різноманітні цифрові пристрої які дозволяють максимально точно зафіксувати не тільки сам твір, але також і виконавську майстерність респондента.

Варто зауважити, що пісні дослідником записуються тільки зі співу, а проза – з розповіді, проте не з надиктовування. Ті твори, котрі традиційно виконує гурт, варто записувати від всього гурту виконавців (як правило нараховує 2-4 особи), а твори сольного побутування варто записувати у сольному виконанні. Під час виконання творів ні в якому разі не можна перебивати інформаторів, всі виникаючі запитання щодо незрозумілої лексики, структури чи змісту творів необхідно ставити лише після їх виконання, так само, як і прохання ще раз повторити початок твору у тому випадку, якщо дослідник не встиг своєчасно розпочати запис. Коли етнограф працює із записувальною технікою, то важливо якомога менше привертати до такої техніки увагу виконавців. Доречно спільно разом з інформатором та іншими присутніми проводити контрольне прослуховування, а потім і обговорення шойно записаного матеріалу [70, с. 130].

Тактику потрібну для виявлення репертуару дослідник вибирає відповідно до особистості інформатора, темпераменту, його знань та уподобань (варто та загальноприйнято розпочинати із улюблених творів виконавця, котрі він звісно найкраще знає, а вже потім перейти до опитування за заделегідь підготовленим запитальником).

Необхідно пам'ятати, що ні в якому разі не можна зловживати ні часом, ні фізичними можливостями людей. Отже, перевтомлені першим тривалим сеансом інформатори, особливо це стосується людей старшого віку, досить часто відмовляються зустрітись ще раз для продовження записів. Саме тому необхідно прагнути не надто відривати людей від їх повсякденних справ, а також домовлятися з ними про наступні зустрічі у зручний для них час [34, с. 7].

З методичного погляду, самим найкращим для етнографів народнопоетичної творчості вважається наступний розпорядок дня:

- до обіду (у час, коли респонденти займаються хатніми справами, та справами по господарству) варто переписати свої чернетки, оформити щоденник та підготуватися до нових записів;
- після обіду проводити роботу з респондентами; краще збирати їх ввечері, якщо є така можливість, то по декілька респондентів у одному домі одночасно;
- ввечері необхідно підвести підсумки виконаної за день роботи або ж зранку, також інформативно підготуватися до наступної зустрічі з реформаторами та скласти план.

Як правило, у польових умовах збирачу-досліднику доводиться в один і той самий день розмовляти з не одним респондентом. Варто особливо не вирізнятись своєю мовою, поведінкою або вбранням, отже, не втручатися до природного ритму осередку. Необхідно завжди ставиться із

глибокою повагою до місцевого населення, його традиційного побуту, світоглядних, етичних та естетичних уявлень. З метою отримання більш повної фіксації фольклорного фонду місцевості, етнографу необхідно записувати інформацію не тільки від старших людей, але і від осіб середнього та молодшого віку, від людей з різною освітою, фахом та соціальним становищем [38, с. 120].

Таким чином, порядок певного запису фольклорного репертуару немає жодного принципового значення. Надзвичайно важливим є максимально вичерпно записувати репертуар виконавця.

Фольклористика виробила деякі вимоги щодо фіксації фольклору, без дотримання котрих записи дослідника втрачають свою наукову цінність. Таким чином, обов'язковим є:

- максимальна уважність та точність фіксації (без будь-яких змін чи редагування, із забезпеченням якнайповнішого збереження лексичних та фонетичних особливостей);
- обрядовий фольклор обов'язково записувати разом із детальним та докладним поясненням всіх обрядодій;
- запис кожного нового твору паспортизувати – подати відомості про респондента та дослідника: ким, де, коли, від кого отримано запис (вік інформатора, його освіта, професія, вказати корінний або переселенець тощо);
- всі пісенні твори варто записувати разом з мелодіями (ноти чи фонозапис);
- обов'язково записувати усі відомі та існуючі варіанти кожного твору.

Для більш якісного запису надзвичайно важливо добирати найталановитіших виконавців [43, с. 37].

Крім інформації яка стосується самого твору, вже на підсумковому

етапі етнографічного експедиційного дослідження необхідно записати також відомості про виконавсько-музичну діяльність респондента, також описати фольклорні традиції його родини, відомості щодо культурного середовища (населеного пункту), так само і розповіді інформатора про його власне життя тощо.

Варто накреслити також схему проходження сеансу (розташування під час сеансу всіх інформаторів, збирачів та слухачів, а також записувальної техніки) [63, с. 240].

Наприкінці сеансу обов'язково потрібно записати на аудіо- або відеоносії паспортні дані виконавців (бажано у тому самому порядку, у котрому вони були позначені на схемі), а саме: прізвище, ім'я, по-батькові респондента; рік та місце його народження; соціальне походження інформатора, його освіта та фах, соціальне становище. Також необхідно вказати час завершення та всі умови проведення сеансу.

Необхідно кожного дня підбивати проміжкові підсумки зробленого, аналізувати та за необхідності перевіряти усю здобуту дослідником інформацію, намагатися з'ясувати всі проблеми, котрі можуть виникнути у етнографа у трактуванні ним нового зібраного матеріалу. Так само, одразу тут, на місці, допоки існує можливість звернутися до респондентів, з допомогою котрих можна, зокрема, з'ясувати та дослідити традиційну позицію щодо цього питання і самих носіїв фольклору [36, с. 117].

Разом із завершенням експедиційного етнографічного дослідження завершується також польовий етап документування фольклорних явищ. Подальшими кроками науковців є систематизація, каталогізація, транскрипція та архівація зібраних фольклорних матеріалів.

Отже, як бачимо, дослідження та вивчення усього зібраного фольклорного матеріалу у наш час, порівняно з періодом XIX–XX ст.,

зокрема і 60-х - 70-х рр. минулого століття, повинно повною мірою розгорнути картину усіх змін які відбулися у традиційній українській народній культурі, зокрема й у фольклорі, в залежності від різних процесів: історичного, інтеграційного, соціально-економічного, глобалізаційного процесів [49, с. 74].

Польові етнографічні матеріали ХХІ ст. у майбутньому сприятимуть та будуть цінним поповненням збагаченню етнографічних матеріалів попереднього століття, також декотрі нові зібрані дані посприяють з'ясуванню динаміки згасання певних народних традицій, виявлення місцевої специфіки ареального поширення традиційного українського фольклору. Новітні дослідження допоможуть у визначенні форми побуту, впливу на це природних умов і зовнішнього оточення, у котрому проходить наше життя. А також вивченні спадщини, котру ми здобули від минулого – різноманітні явища побуту, звичаї, обряди, різноманітні навички, а також культурні зв'язки, тобто, ті взаємовідносини які склалися з іншими народами, вплив цих взаємин на всю динаміку народної культури.

3.3. Методика вивчення суспільного побуту

Етнос, як універсальна історична система являється складною за своєю структурою спільнотою. Крім виключно проміжних етнічних одиниць, до котрих належать різні етнографічні групи і субетноси. З давніх часів її члени групувалися так само і за адміністративно-територіальним принципом, тобто громадами. Найменшою з одиниць громади у українців завжди була сім'я. Кожна із перелічених інституцій являється предметом наукового зацікавлення істориків, етнографів, демографів, соціологів, економістів, правників та інших спеціалістів

гуманітарного профілю. Зрозуміло, що традиційну українську сільську громаду та сім'ю вивчають етнологи, а збирання та опрацювання первинного етнографічного матеріалу у цій галузі належить до одного з пріоритетних завдань польової етнографії.[103, с.208]

Наприкінці XIX - поч. XX ст. членами традиційної української сільської громади були усі особи котрі народилися та проживали у своєму рідному селі, також ті люди котрі тут оселилися та мали постійне місце праці такі як вчителі, священники та люди інших професій. На думку переважної більшості сучасних народознавців, громада це категорія духовна, проте, співжиття всіх її членів завжди мало матеріальну основу. Внаслідок цього коло питань на котрому зосереджує свою увагу під час експедиції дослідник являється досить широким та різноплановим. Загалом, якщо говорити про громаду та громадський побут, варто зазначити, що вони становлять для сучасних етнологів науковий інтерес переважно через три головні причини [62, с. 295].

1) ті пережитки, у сфері громадського співжиття котрі подекуди побутують і до нашого часу, проливають світло на розуміння відносин які побутували у сільській громаді у минулому. Відповідні етнографічні джерела щодо цього являються надзвичайно важливим підґрунтям для подальшої реконструкції соціального розвитку різних людських спільнот.

2) локальна специфіка є характерною для громадського побуту проміжних етнічних одиниць, передусім етнографічних груп. Це особливо стосується морально-етичних і правових норм громадського співжиття. Набуті науковцем-етнологом польові етнографічні відомості які стосуються локальної специфіки традиційного українського побуту громадської інституції передовсім важливі і для простеження різних етапів історичного розвитку таких спільнот, їх традиційної культури. Наприклад, у минулому відгінне скотарство мало поширення та побутувало і на

території Полісся, і на Півдні України, проте, так званий полонинський хід, у вигляді громадського свята відзначали тільки гуцули [44, с. 109].

3) наукове дослідження традиційних громадських стосунків серед українців актуальне і для сьогодення. Так, досить важливою складовою сучасних суспільних відносин є етичні та моральні погляди, прийнятні норми поведінки у громадських місцях тощо. Їхнє надзвичайно глибоке знання є корисним для етнологів, адже вони безпосередньо працюють із носіями українських народних традицій.

Для того, щоби підготуватися до повноцінного та продуктивного польового дослідження громади й громадського побуту, етнолог повинен підготуватися заздалегідь. Хоча б з тієї причини, що громада не є застиглим явищем, вона є динамічною системою, у котрій уживалися, взаємодіяли та протидіяли явища різних історичних періодів. Фіксуючи етнографічні відомості про неї варто дотримуватись певної послідовності. Така послідовність, може бути різною, залежно від основної мети та завдань науково-пошукової роботи.

Наразі існує наступна схема її вивчення під час експедиції [103, с.209].

За організацією сільські громади у минулі періоди існували двох типів: окрему громаду утворювало єдине велике село, чи, особливо це стосуються східних земель, волость (так звані волосні общини). До волостей входили декілька невеликих околичних сіл, вони склали окрему одиницю судово-адміністративної управи. М.Іванишев свого часу писав, що волосні общини були типовими для Київського, Волинського, Подільського, Белзького та Руського воєводств [63, 236]. На чолі громади стояв староста (“старець”). За інформацією джерел, на цю посаду намагалися обрати “людину добру, годну, яку волость захоче та який би за

людьми стояв” [76, с. 172]. Це все свідчить про певну демократичність, а також дає нам уявлення про певні критерії, котрі застосовували при виборі кандидатури.

Структура сільської громади являється неоднорідною інституцією, оскільки як в минулому, так і зараз вона складається із значно менших спільнот, котрі об'єднані за певними інтересами, навичками та зв'язками. Одні з них були постійними або більш-менш сталими (такі як родинні, сусідські, конфесійні), інші ж були тимчасовими (такі як заробітчанські, пастуші тощо.) У межах однієї сільської громади могли діяти різноманітні виробничо-господарські і професійні об'єднання (такі як землеробські, гончарні, пастуші, рибальські тощо), також статевікові об'єднання (парубочі, дівочі та дитячі), котрі також заслуговують на увагу народознавця під час наукової експедиції [86, с. 209] Крім того, досить чільне місце у структурі сільської громади також посідали та посідають досі церковні об'єднання.

Взагалі, працюючи над дослідженням структури традиційної української громади, етнолог повинен з'ясувати характер кожного з таких об'єднань, притаманні звичаї та правила їх організації, також особливості взаємовідносини між відмінними та спорідненими групами тощо.

Етнографічне дослідження громадського самоврядування це так само одна з важливих складових етнографічної наукової польової роботи. У різні історичні періоди в Україні найвищим керівним органом громади був схід, копа, віче. Одним із головних завдань науковця є те, щоб якомога більш докладно з'ясувати у носіїв інформації різноманітні нюанси котрі стосуються організації суспільного життя.

На наступному етапі польового дослідження етнолог з'ясовує особливості виробничо-господарської діяльності громади, котра завжди

базувалася на колективній власності на різноманітні засоби виробництва. Досить часто громада володіла різним спільним майном. Через це, під час своєї експедиції етнолог повинен дізнатися у носіїв етнічної культури відомості щодо того, що саме вважалося колективною власністю, що саме перебувало у спільному користуванні всієї громади наприкінці XIX - у 20-30-х рр. XX ст. У колективній власності могли бути земля сільськогосподарського призначення, водойми, лісові масиви, культові споруди (такі як церква або дзвіниця), господарські споруди (такі як крамниця, комора, та ін.) або промислові споруди (такі як вітряк, водяний млин, олійниця) також до колективної власності могли належати різні будівлі, каса взаємодопомоги, запаси збіжжя або полотна тощо [93, с.211]

Досліджуючи традиційну виробничо-господарську діяльність громади, етнологу особливу увагу необхідно зосередити на традиційних звичаях та правових нормах котрі регулювали виробничо-господарську діяльність сільської громади в минулому:

- увагу необхідно зосередити на принципах організації різноманітних виробничих об'єднань/артілей, зокрема, ремісничо-промислових, мисливських, рибальських;

- увагу необхідно зосередити на різних принципах розподілу набутих спільними зусиллями продуктів майна;

- увагу необхідно зосередити на правилах використання лісу, різноманітних громадських угідь (таких як пасовищ, орних земель, сіножатей) та водойм (озер, річок та ставків);

- увагу необхідно зосередити на правах власності і володіння громадським майном [36, с. 84].

Дослідник має намагатися як можна більш докладно з'ясувати стосунки та взаємовідносини між різними членами сільської громади у

позавиробничій сфері. У позавиробничій сфері важливе місце посідали свята, організація дозвілля (вечорниці, вулиці, досвітки), святкування та відзначення різноманітних календарних свят (свята Купала чи Івана Хрестителя, гуртування колядників і щедрувальниць, спільне святкування Масляної, сирного тижня, дня апостола Андрія Первозванного, дня апостолів Петра і Павла та ін.) і різноманітних загальних громадських свят (зажинки та обжинки, початок пастівного сезону, обхід полів на Зелені свята тощо).

Опитуючи під час польової роботи носіїв етнічної культури про особливості громадських стосунків у певній царині народної культури, етнолог-дослідник обов'язково повинен звернути свою увагу на стать та вік учасників дозвілля/святкування, на традиційні звичаї і принципи їх гуртування, на особливості організації спільної або святкової гостини, зокрема також на специфіку страв котрі готували та споживали у такі дні, також дослідник має звернути увагу на ті ігри які супроводжували колективне спілкування дорослих чи молоді [46, с. 17].

У традиційній українській сільській громаді з-поміж позавиробничих взаємин можна виокремити різноманітні правила повсякденної поведінки і морально-етичні норми котрі у минулому були обов'язковими без винятку для всіх її членів. Вони охоплювали найрізноманітніші сфери громадського співжиття. Потрібно наголосити на тому, що в більш давні історичні періоди, зокрема і у середньовіччі, громада була не тільки адміністративно-територіальною одиницею, адже вона також несла на собі і колективну відповідальність за будь які порушення селянами тогочасного способу життя, також несла відповідальність за кожного її члена. А саме тому громада завжди досить пильно стежила за тим, щоб у селі не було злодіїв, волоцюг, щоби селяни не займалися наклепами та лихослів'ям, за тим, щоби всі діти поважали

старших людей, а батьки ретельно виховували своїх дітей, за тим щоби кожна подружня пара жила у злагоді, мирі та дотримувалася вірності, та щоби у громаді не було співжиття без шлюбу тощо.

Етнограф під час експедиції також повинен звертати увагу на різноманітні матеріальні атрибути суспільного побуту, такі як: відзнаки виборних осіб та знаки власності.

Особливості експедиційного дослідження сім'ї і сімейного побуту

Важливою ділянкою суспільних стосунків є сімейні відносини. Адже сім'я, являється основною та найдавнішою формою організованого людського і соціального життя, так само як і найменшою етнічною одиницею, котра існує на основі кровної спорідненості та шлюбу. Одночасно сім'я є важливим виробничо-господарським колективом; в межах сім'ї продовж століть займалися вихованням дітей, виробляли та розподілялися всі основні матеріальні блага тощо. Саме у сім'ї й сімейному побуті найдовший час зберігаються різноманітні пережитки, виявлення, дослідження і фіксація котрих дає досліднику змогу реконструювати як весь історичний шлях розвитку сімейних стосунків так і еволюцію суспільства загалом. Традиційно главою української сім'ї завжди був чоловік, проте самовільно розпоряджатися приданим своєї дружини без її на те згоди він не мав жодного права [61, с. 43].

Дослідження традиційного сімейного побуту українців актуальне також і з боку з'ясування етнічної історії України, поступового формування, еволюції і накопичення виробничо-господарського досвіду та знань, духовної й матеріальної культури народу, традицій та звичаїв народу, його ціннісних орієнтирів і пріоритетів. Все більшого наукового значення набуває належне дослідження стану та поступового процесу змін та трансформації сучасної сім'ї, аналіз подекуди негативних, кризових

явищ та аспектів у середовищі цієї інституції котрі потребують нагального оздоровлення [98, с. 216].

Дослідження сімейних відносин доречно розпочинати зі з'ясування питань які стосуються спорідненості всіх членів сім'ї, складу та чисельності сім'ї. Сім'я як правило народжується від шлюбного союзу між чоловіком та жінкою, який є санкціонованим суспільством. Проте така основа не зводиться тільки до стосунків між ними, навіть у випадку, коли вони юридично оформлені. Становить відносини між чоловіком та жінкою, батьками й дітьми. Адже саме діти являються тією головною ланкою, котра і замикає так би мовити своєрідний родинний трикутник (чоловік - дружина- діти) та надає сімейній системі більш глибинного сенсу та природного призначення [67, с. 63].

Під час дослідження ступеню родинних зв'язків за прямою і бічною лініями, етнологу необхідно звертати увагу на народну термінологію, котрою позначають спорідненість між членами сім'ї та родини: рідний батько - "тато", "неньо", "дідьо" "отець" тощо; рідна мати - "ненька", "нєня", "мама" тощо; рідна дочка - "доня", "донька" "дочка"; нерідна мати - "мачуха"; нерідний батько - "вітчим"; нерідна дочка - "пасербниця", "пасинниця"; рідний дід - "дідо", "дід", "дзідьо"; рідний онук - "унук", "онук", "внук" тощо; рідний брат батька - "стрико", "стрий", рідний брат матері - "вуйко", "дядько"; син брата або сестри - "небіж", "племінник" і т. д. Кожна із цих та інших відповідних назв досить часто має дуже глибоке історичне коріння, це дає змогу досліднику реконструювати сімейні стосунки у минулому [103, с.218]

Етнолог також повинен якомога більш докладно з'ясувати у носіїв етнічної культури також питання які стосуються економічної діяльності їх родини як в минулому, так і зараз.

Вивчення та дослідження виробничо-господарського життя родини буде більш системним, у тому випадку, якщо всі ці питання згрупувати у певні наступні блоки:

- особиста власність членів родини;
- загальносімейна власність;
- розподіл загальносімейних прибутків, права чоловіка та дружини;
- статевіковий розподіл праці у сім'ї (чоловіча й жіноча робота, участь у господарській діяльності родини дітей та членів родини похилого віку);
- успадкування загальнородинного та особистого майна.[108, с. 247]

Надзвичайно важливою функцією сім'ї, крім власне виробничо-господарської або економічної функції, також завжди вважали виховання та “виведення в люди” дітей. Отже, спектр дослідження цієї функції є досить широким.

Саме тому, так само як і у попередньому випадку, етнолог-дослідник повинен дотримуватися певної схеми опитування носіїв етнічної культури. Ця схема може бути такою:

- як люди ставляться до бездітності;
- якою була найбажанішою статтю дитини;
- участь дітей різних статі і вікових категорій у господарському житті родини;
- розвиток розумових здібностей дітей та способи прищеплення їм пошани та любові до навчання і праці [109, с. 44]

Досліджуючи сім'ю та сімейний побут, етологи повинні використовувати різні методи й способи науково-пошукової роботи. В

залежності від основної мети та основних завдань наукової експедиції. Наприклад, відомості про бюджет і структуру сім'ї можна фіксувати навіть впродовж короткотермінових маршрутних та кущових мандрівок, при цьому використовуючи методи анкетування, спостереження, опитування. Проте, об'єктивні дані щодо характеру сімейних стосунків у цих випадках дуже часто важко отримати. Для їхнього з'ясування необхідно організувати стаціонарне довготривале дослідження.[70, с. 130]

Таким чином, надзвичайно цінний етнографічний матеріал щодо повсякденного сімейного життя певної групи населення, та стосунки між представниками різних категорій родинної спорідненості, їх звичаї та ціннісні пріоритети, морально-етичні і правові норми, етнолог може виявити та зафіксувати тільки під час безпосереднього перебування у польових умовах, при цьому використовуючи два головних методи експедиційного дослідження: спостереження опитування.

ВИСНОВКИ

Етнографічну експедицію чи польове етнографічне дослідження, також можна назвати “методом безпосереднього спостереження” оскільки під час своєї польової роботи етнограф-дослідник вступає у спілкування та пряму взаємодію із спільнотою і окремими її представниками, які є носіями досліджуваної етнографом культури.

Польове етнографічне дослідження реалізується у таких видах та формах, як інтерв'ю, спостереження за особливостями життя досліджуваного співтовариства, а також участь у цьому житті самого дослідника. Під час польового етнографічного дослідження, шляхом реалізації “методу безпосереднього спостереження”, формується етнографічне джерело, що проявляється у різних його формах - речовій, текстовій (усна та письмова форми), образотворчій (плани, схеми, креслення, малюнки, фото- та відеофіксації).

Польові джерела формуються під час реалізації “методу безпосереднього спостереження”, тому одним із найважливіших чинників, які визначають їх особливості, є фактор самого дослідника-спостерігача, тобто його методичних прийомів, науково-експедиційного досвіду, дослідницьких установок та завдань, і, звісно, - від його особистісних характеристик. Тому, вивчаючи зібрані дослідником етнографічні матеріали, необхідно враховувати “фактор дослідника, збирача та спостерігача”, виявивши при цьому максимум інформації про нього. Врахувати це - значить зробити досить важливий крок у розумінні, а також критиці сукупності зібраних ним польових матеріалів.

Оцінюючи польові джерела інформації необхідно мати інформацію щодо конкретної польової ситуації, у якій ця інформація була зібрана. Важливо ознайомитися і інформацією про конкретний тип експедиційного

етнографічного дослідження (маршрутний, стаціонарний та ін.), тривалість і локалізацію дослідження, основні способи збору етнографічного матеріалу, статус дослідника-етнографа, особливості його взаємодії з досліджуваним співтовариством й окремими його представниками. Значна кількість сучасних етнографів-дослідників, надаючи свої польові матеріали, обов'язково супроводжують їх своїми розгорнутим коментарем щодо експедиційного контексту. У цих коментарях необхідно подати наступну інформацію: як саме збиралася етнографічна інформація, яким чином відбувалося входження збирача у життя досліджуваного ним співтовариства, як розгорталася подальша їх взаємодія, якими були мета, завдання а також прийоми польового етнографічного дослідження. Такого роду рефлексія згодом може допомогти і самому етнографу у подальшому під час обробки та аналізу зібраного ним польового етнографічного матеріалу. Так само це дозволяє і іншим дослідником досить адекватно оцінити та в подальшому використовувати у своїх наукових побудовах це етнографічне джерело.

Необхідно враховувати та розуміти такий очевидний факт, що польові етнографічні джерела так само як і підсумковий етнографічний текст - це не просто якийсь “об’єктивний” зліпок, чи копія з реальності, це результат кропіткої взаємодії дослідника-етнографа, його особистісних та професійних властивостей, дослідницьких методик та установок із досліджуваної ним дійсністю - етнічною культурою загалом, локальним співтовариством з його окремими представниками.

Переважну частину експедиційного етнографічного матеріалу складають дані, що були отримані від інформантів у ході інтерв'ю та бесід. Проте інформанти, як представники досліджуваного співтовариства, можуть мати різний індивідуальний досвід щодо проживання у досліджуваній культурі та соціумі. Необхідно відзначити, що такі фактори

як вік, стать, майновий і соціальний статус, так само як і індивідуальні характеристики та особливості біографії, установка по відношенню до самого етнографа та його меті так само накладають відбиток на той образ соціуму і культури, котрий респондент надає досліднику протягом їх взаємодії. Як сам дослідник-етнограф, задля використання і аналізу свого зібраного експедиційного матеріалу, так само і інші дослідники, котрі звертатимуться до зібраних матеріалів як до етнографічних джерел, повинні мати максимально повні та всебічні відомості про респондентів. Такі відомості дозволять етнографам адекватно розуміти отримані від інформаторів відомості, оцінити такі відомості правильно, а також побачити різні інформаційні переваги та недоліки.

Здебільшого польові етнографічні матеріали є надзвичайно детальними та докладними. Етнограф-дослідник намагається якомога ретельніше зафіксувати усе, що стосується досліджуемого сюжету. Проте, варто зауважити, що негативним моментом використання етнографічних джерел є обмеженість отриманої у польових умовах інформації доволі вузьким територіальним простором (це як правило, відносно невеликий локус - поселення чи група сусідніх поселень), а також відносно не тривалим часовим діапазоном. Адже, навіть маршрутні форми етнографічної експедиції дають доволі локальний матеріал. Крім того, як правило, традиційні культури є просторово досить варіативними. Усе це потрібно мати на увазі під час обробки та використання матеріалів польових етнографічних досліджень. Так, наприклад, неприпустимим є некритично екстраполювати дані, що були отримані під час дослідження локального співтовариства, на етнічну групу чи в цілому регіон.

Сучасними дослідниками-етнографами, що усвідомлювали таку просторово-часову обмеженість етнографічних джерел, були розроблені різноманітні способи подолання і нівелювання такої обмеженості.

Наприклад, за наявності достатньої кількості ресурсів, може бути сформована ціла мережа дослідницьких груп яка працюватиме за єдиною методикою у різних локусах досить крупного етнічного масиву. Зокрема, подібний метод був застосований індійськими антропологами під час здійснення масштабного проекту "People of India", який проходив у 1990-і рр. Декілька сотень дослідників одночасно вивчали різноманітні етнічні, племенні та кастові спільності Індії за єдиною програмою. У результаті застосування такого методу був зібраний величезний і зіставний етнографічний матеріал який охоплював усі регіони Індії у досить короткий термін.

Досить ефективним подоланням згаданої локальної обмеженості збирання польових етнографічних матеріалів є поєднання у одному дослідженні різних анкетних методик із класичним етнографічним "вживанням", надзвичайно ретельними спостереженнями та неквапливими опитуваннями-бесідами з респондентами. Так, зіставлення різних джерел, що були отримані різноманітними методами, дозволяє більш ефективно та адекватно проаналізувати варіативність досліджуваної культури і соціуму досить крупного етнічного масиву. З метою подолання хронологічної вузькості, та задля отримання різночасових матеріалів, повторні дослідження проводяться у одному й тому самому локусі через певні відрізки часу. Таким чином, завдяки наявності декількох тимчасових зрізів досліджуваної реальності, повністю переперевіряється вся отримана під час дослідження інформація, і різні явища можуть досліджуватися у динаміці. Усі зазначені методики та прийоми в результаті дозволяють досліднику отримати більш якісне етнографічне джерело.

Різнманітні методи збору польової інформації та різні способи фіксації цієї інформації дозволяють отримати різноманітні види джерел інформації та етнографічних матеріалів задля подальшого її вивчення та

аналізу, побудови моделей етнічної реальності. Текстові записи отриманих інтерв'ю, спостереження, описи різноманітних сторін життя досліджуваного етнографами співтовариства, різні виписки із місцевих документів (сімейних, особистих, органів місцевого самоврядування та державних органів - відділів статистики, архівів РАГСів, різних господарських організацій та ін.) як правило фіксуються у текстових документах - зошитах польових записів та польових щоденниках. Ці документи є однією із традиційних та основних різновидів польових етнографічних джерел. З другої половини ХХ ст. поступово впроваджуються методи аудіо- та відеофіксацій інтерв'ю з респондентами та різних подій із життя досліджуваного співтовариства. Поступово технологія фіксації аудіоматеріалів еволюціонувала від фонографів з восковим валиком до сучасних цифрових пристроїв та відповідних носіїв. Текстові, аудіо- та відеоматеріали, що були зібрані у рамках єдиного експедиційного дослідження, утворюють цілісні текстові, аудіо- та відеокolleкції. Первинна камеральна обробка текстових, аудіо- та відеоджерел полягає у розшифровці та тематичному індексуванні.

Надзвичайно важливим доповненням до зібраного дослідниками текстового етнографічного матеріалу є різноманітні візуальні польові джерела. Традиційними для польових етнографічних досліджень є такі способи фіксації, як план, малюнок, креслення які фіксують окремі об'єкти культури, структуру поселення та різні культурні комплекси. Від II-ої пол. ХІХ ст. етнографи поступово вводять у дослідження методи фотофіксації етнографічної реальності. Поступово, фотографія стає однією із найважливіших різновидів польового матеріалу. Починаючи від кінця ХІХ ст. починають проводитись перші дослідження з відеофіксацією (кіно) етнографічної інформації. У ХХІ-ому столітті аудіовізуальні матеріали стають провідним способом етнографічних досліджень та створення

польових джерел. Так само текстові **матеріали** разом з сукупністю нетекстових матеріалів однієї експедиції складають та утворюють відповідні колекції: фотоколекції та колекції відеосюжетів і образотворчі колекції. Під час польового дослідження науковець-етнограф формує також ще один різновид етнографічного джерела а саме - речову колекцію, котра невдовзі передається до музею до спеціалізованого сховища такого роду джерел.

Як було зазначено вище, нетекстовий етнографічний матеріал (образотворчий, речовий) завжди повинен супроводжуватися текстами, текстовими коментарями, "легендами". Їх відсутність різко знижує інформативні якості нетекстових матеріалів, аж до повної їх марності для дослідницьких цілей. Якість тестових коментарів, "легенд" - один з найважливіших критеріїв джерельної оцінки візуальних і речових етнографічних джерел.

На підставі зібраних у етнографічній експедиції польових етнографічних джерел та за підсумками польового дослідження, вчений-етнограф формує етнографічний звіт. Такий звіт так само можна назвати етнографічним джерелом проте "другого рівня" відносно первинних даних, що були сформовані безпосередньо у ході польового дослідження. У такому звіті групуються й узагальнюються усі зібрані дані, здійснюється первинний аналіз зібраної польової інформації, також зіставляються матеріали різного виду.

Отже, усі зібрані матеріали однієї етнографічної експедиції являються взаємозалежною сукупністю образотворчих, текстових, фото- й відео- і речових колекцій, а також підсумкового польового звіту. У архівації всієї цієї сукупності надзвичайно важливо зберегти взаємозв'язки між колекціями різного типу, а також встановити своєрідні перехресні

посилання між певними матеріалами. Це здатно забезпечити інформаційну цілісність колекцій однієї експедиції під час зберігання їх у великих етнографічних сховищах. Так само це значно полегшить користування ними у подальших дослідженнях як етнографічним джерелом. Існування внутрішніх зв'язків у колекціях однієї експедиції являється одним із яскравих критеріїв оцінки якості польових джерел.

Так званий “третій рівень” інформаційного простору етнографічних джерел складається із етнографічних архівів і музейних сховищ які об'єднуються здебільшого у єдину систему зберігання матеріалів значної кількості матеріалів професійних етнографічних експедицій й матеріалів етнографічного характеру які були зібрані непрофесіоналами. Головні завдання правильного архівування матеріалів у етнографічному сховищі полягають у тому, щоби спочатку прийняти зібраний дослідниками експедиційний матеріал, здійснити, у разі необхідності, камеральну обробку матеріалу, позначити його за допомогою розроблених класифікаторів пошуковими маркерами, внести інформацію у відповідні каталоги, забезпечити їх тривале зберігання, використовувати пошукові механізми для надання іншим дослідникам доступу до всіх видів польового матеріалу котрий зберігається. Останнім часом етнографічні сховища дуже активно застосовують сучасні інформаційні технології. Всі зібрані польові етнографічні матеріали для зручності їх зберігання, а також зручності їх використання оцифровуються, так само створюються бази даних й електронні каталоги котрі дозволяють створити міцні та розгалужені зв'язки між певними одиницями зберігання, а також забезпечити досить зручний пошук необхідного етнографічного матеріалу у сховище. Подібні сховища етнографічних джерел можуть обслуговувати як тільки одну наукову організацію яка займається етнографічними польовими дослідженнями (лабораторія, кафедра або науковий інститут),

так відразу і декілька організацій. Таке сховище може бути як міжвідомчим, так і кооперативним сховищем, котрі приймають на зберігання матеріали значної кількості дослідницьких колективів. Подібні сховища можуть бути етнографічними, чи комплексними, у яких етнографічні колекції утворюють лише один із відділів. Серед таких етнографічних сховищ виділяються архіви, музеї та бібліотеки. Варто наголосити, що існує різниця між такими типами сховищ, так, значна кількість бібліотек, разом з публікаціями, зберігають також і архівний матеріал, а музеї, разом з речовими колекціями, акумулюють у собі та зберігають образотворчі і текстові колекції різних видів.

Таким чином, в ході нашого дослідження нам вдалося розкрити сучасні і актуальні методи етнології котрі використовуються у процесі польових етнографічних досліджень. Також ми чітко окреслили методику опрацювання різних аспектів традиційної побутово-обрядової культури, розпочинаючи від суспільного аспекту та завершуючи матеріальним індивідуальним аспектом.

Цитати

Цитати

19

- 1 "Нові природничо-політичні подорожі у 1788 - 1795 рр. через Дакські та Сарматські, або ж Північні Карпати"
- 2 "Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі, описана у листах до приятеля у м. А."
- 3 "Гуцули, мешканці східної частини Карпатських гір"
- 4 "Дні і місяці українського селянина"
- 5 "Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Русским географическим обществом Юго-Западного отдела. Материалы и исследования"
- 6 "Материяли до українсько руської етнології"
- 7 "Етнокультурна спадщина Полісся"
- 8 "пасивно спостерігаючи з боку"
- 9 "Зелений Клин: щоденник експедиції 1991 року"
- 10 «великої богині»
- 11 «з'ясування певного етнокультурного споріднення у різні періоди серед творців глиняного посуду із яскравою демонстрацією у межах однієї історико-етнографічної області взаємовпливів різних етнічних груп»
- 12 "Наші давні предки з огляду на віру були пантеїсти. Вони вірили у те, що уесь навколишній світ, небо та повітря, вся земля заповнені богами. Вони вірили, що вся природа є живою, вона повна всілякого дива, у ній все думає та говорить нарівні з богами і людьми. На їх думку, на чолі світу стояли боги які усім керували; за богами тягнувся цілий ряд нижчих божеств і демонів, котрий усім старшим богам слугував; наприкінці були люди, що були обдаровані надприродною силою, котрі могли не тільки конкурувати з різними демонами і суперечити їм, а і навіть змушували виконувати їхню волю, у час, коли цього вимагали певні обставини"
- 13 "нижчий ряд божеств та демонів"
- 14 "принесла у подолі"
- 15 «Родичі - то само собою родичі. А куми - то вже нові родичі»
- 16 «Щоб легше було вмирати, свічку давали засвічену»
- 17 «Хто щось знає, кажуть якісь там знахурі. Вони кажуть, що куди хоч, уже що хочеш бери, воно тебе охоронятиме, але щось воно нехороше»
- 18 «Годовий обід. Коли люди пообідали, встають, тоді вдова збирає ложки до купи, мие їх, рахує їх, щоб були парні. Яка непарна ложка - то її розламає [25, с. 53]. Далше ідуть усі люди, вони не розходяться, а хазяйка глечик обикновенний (ну тепер уже їх і нема), ну банку ненужну, наливають туди горілки, зерна насипають туди усякого, тоді ідуть до яблуні чи до груші, котра вже неспроможна родити. Тоді вдова тричі обходить це дерево і питає: «

19 "людину добру, годну, яку волость захоче та який би за людьми стояв"

Вилучення

Вилучення

51

https://shron3.chtyvo.org.ua/Hlushko_Mykhailo/Metodyka_polovoho_etnografichnoho_doslidzhennia.pdf	5 джерел	0.48%
http://mue.etnolog.org.ua/zmist/2019/95.pdf		0.13%
<a :"="" href="https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/5087/1/%d0%95%d1%82%d0%bd%d0%be%d0%b3%d1%80%d0%b0%d1%84%">https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/5087/1/%d0%95%d1%82%d0%bd%d0%be%d0%b3%d1%80%d0%b0%d1%84%":	2 джерела	0.06%
https://shron1.chtyvo.org.ua/Oliinyk_Maryna/Ukrainskyi_odiah_u_systemi_miskoi_kultury_Kyieva_druha_polovyna_KhIKh_-_pochatok		0.07%
http://inslav.ru/images/stories/pdf/2013_Slav_mir-2.pdf	2 джерела	0.07%
http://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?downloadid=698		0.11%
https://docplayer.net/54550958-Nacionalna-akademiya-nauk-ukrayini-institut-narodoznavstva-etnografichny-slovník.html		0.05%
<a :"="" href="https://archive.org/stream/zoshyty/%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D0%">https://archive.org/stream/zoshyty/%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D0%":	6 джерел	0.05%
http://www.culturalstudies.in.ua/2010_zb_1_3.php	3 джерела	0.09%
http://www.info-library.com.ua/books-text-10744.html	19 джерел	0.01%
http://www.myshared.ru/slide/1452942		0.06%
https://ia803109.us.archive.org/3/items/etnography/%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0%20%D1%82%...		0.06%
https://uk.wikipedia.org/wiki?curid=7099		0.05%
https://shag.com.ua/vipuskna-robota-rozrobka-uroku-z-ukrayinskoyi-movi-u-5-klasi.html		0.05%
http://zakonpravo.ru/rozmezhuвання-xuliganstva-vid-sumizhnix-skladiv-zlochynu		0.05%
https://www.scribd.com/doc/81235096/%d0%95%d0%bd%d1%86%d0%b8%d0%ba%d0%bb%d0%be%d0%bf%d0%b5%d0%b4%d1...		0.04%
http://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/4785/1/Monograf_Lisovska.pdf	4 джерела	0.04%

Вилучення по Бібліотеці акаунту

61

Студентська робота	ID файлу: 1014680466	Навчальний заклад: Taras Shevchenko National University of Kyiv	0.02%
Студентська робота	ID файлу: 1012355414	Навчальний заклад: Uzhhorod National University	4 Джерела 0.05%

Шиманська_Інна_620_Сільс.тур	ID файлу: 1000813552	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi N	13 Джерело	0.05%
laws_2010_098.pdf	ID файлу: EF-9694	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	36 Джерело	0.05%
Студентська робота	ID файлу: 1008497712	Навчальний заклад: Uzhhorod National University	2 Джерело	0.04%
Студентська робота	ID файлу: 1005663393	Навчальний заклад: Zhytomyr National Agroecological University		0.04%
educ_2018_079	ID файлу: 5139739	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	2 Джерело	0.04%
Магістерська_Угреньюк_М_М_Орнаментика_в_українському_народному_мистецтві	ID файлу: 101560543		2 Джерело	0.04%